

Ρεζής Ντεπρέ 2004. Η διδασκαλία της
Θρησκείας στο ουδέτερο-θρησκευτικό σχολείο.
Αθήνα: Εστία.

Γιά τήν απόδοση τοῦ δυσμετάφραστου ὄρου laïc προτείνεται ἡ λέξη «ουδέτεροθρησκός» καί γιά τό οὐσιαστικό laïcité ἡ λέξη «ουδέτεροθρησκία» (κατά τό ἀνεξιθρησκία, ἀρνησιθρησκία καί τά ὅμοια). Αὐτό ὅμως δέν ἀπαγορεύει νά χρησιμοποιεῖται ἐναλλακτικά ἡ λέξη «κοσμικός» (στή θέση τοῦ «ουδέτεροθρησκός») καί ἡ περίφραση «ἀρχή τοῦ κοσμικοῦ κράτους» ἢ «ἀρχή τοῦ κοσμικοῦ σχολείου» (στή θέση τῆς «ουδέτεροθρησκίας»).

deular

Στ. Ζ.

I. Ποιό τό σκεπτικό;

Φαινομενική συναίνεση. Ἡ γαλλική κοινή γνώμη, στήν πλειονότητά της, ἐγκρίνει τήν ἰδέα τῆς ἐνίσχυσης τῆς διδασκαλίας τῆς θρησκείας στό δημόσιο σχολεῖο. Καί ὄχι μόνον ἐξαιτίας τῆς τραυματικῆς ἐπικαιρότητας ἢ γιά λόγους διανοητικῆς μόδας. Ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1980 ἤδη, μέ ἀποκορύφωμα τήν ἔκθεση, τό 1989, τοῦ πρύτανη τῆς ἐκπαιδευτικῆς περιφέρειας τῆς Μπεζανσόν* Φιλίπ Ζουτάρ (Philippe Joutard), ἔχουν ἀναπτυχθεῖ πολλές φορές καί ἀπό ποικίλες ἀπόψεις ὄλοι οἱ λόγοι ὑπέρ, κατά βάθος, μιᾶς λελογισμένης προσέγγισης τῶν θρησκειῶν ὡς πολιτισμικῶν φαινομένων.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία εἶναι γνωστή. Ἔχει νά κάνει μέ τήν ὄλο καί πιο αἰσθητή ἀπειλή μιᾶς συλλογικῆς λήθης, μιᾶς ρήξης στήν ἀλυσίδα τῆς ἐθνικῆς καί εὐρωπαϊκῆς μνήμης, ὅπου ὁ ἐλλείπων κρίκος τῆς θρησκευτικῆς πληροφόρησης καθιστᾷ ἀπολύτως ἀκατανόητα —τουτέστιν ἄνευ ἐνδιαφέροντος— τά τύμπανα τοῦ καθε-

*Στή Γαλλία, οἱ πρυτάνεις διοικοῦν ἓνα πανεπιστήμιο, προΐστανται τοῦ συμβουλίου του καί διευθύνουν ὅλες τίς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης στήν περιφέρειά τους (ἡ ὁποία ὀνομάζεται académie). (Σ.τ.Μ.)

δρικοῦ ναοῦ τῆς Σάρτρης, τῆ Σταύρωση τοῦ Τιντορέττο, τόν Δόν Ζουάν τοῦ Μότσαρτ, τό ποίημα τοῦ Βίκτωρος Οὐγκό *Ὁ Βοός κοιμώμενος* καί τό μυθιστόρημα τοῦ Ἀραγκόν *Ἡ Μεγάλη Ἑβδομάδα*. Ἐπίσης ἔχει νά κάνει μέ τήν ἰσοπέδωση, τόν κορεσμό τῆς περιβάλλουσας καθημερινότητας, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ Τριάδα [Trinité] δέν εἶναι πλέον παρά ἓνας σταθμός τοῦ μετρό, οἱ δέ ἀργίες, οἱ διακοπές τῆς Πεντηκοστῆς καί τό σαββατικό ἔτος ἀπλά ἡμερολογιακά συμβάντα. Ἔχει ἀκόμα νά κάνει μέ τό ἄγχος μιᾶς κοινοτικῆς ἀποδιάρθρωσης τῶν μορφῶν ἀλληλεγγύης μεταξύ τῶν πολιτῶν, στήν ὁποία δέν συμβάλλει λίγο ἡ ἄγνοιά μας γιά τό παρελθόν καί τίς πεποιθήσεις τῶν ἄλλων, κατάφορτη ἀπό στερεότυπα καί προκαταλήψεις. Ἔχει τέλος νά κάνει μέ τήν ἀναζήτηση —μέσω τῆς καθολικότητας τοῦ ἱεροῦ, μέ ὅσα αὐτό ἀπαγορεύει ἢ ἐπιτρέπει— ἐνός πυρήνα συνδετικῶν ἀξιῶν, ὥστε νά ξαναδοθεῖ ὠθηση στήν ἐκπαίδευση τῶν πολιτῶν καί νά μετριαστεῖ ἡ κατάρρευση τῶν σημείων ἀναφορᾶς ὅπως ἡ ποικιλομορφία —πρωτόγνωρη σέ ἐμᾶς— τῶν θρησκευόμενων σέ μιά χώρα ὅπου ἡ μετανάστευση εἶναι, εὐτυχῶς, ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἐλεύθερη.

Ἔνδεια παραδόσεων, κοινωνική, ἠθική; Ἄνοδος τῆς ἀβεβαιότητας, τῆς σύγχυσης καί τῆς μισαλλοδοξίας, τῆς δυσπραγίας καί τῆς ἀστάθειας; Στίς ἀνησυχίες αὐτές, πού ἀφοροῦν πολύ κόσμο καί τῶν ὁποίων δέν μποροῦμε

ἐδῶ νά ἐκτιμήσουμε οὔτε τήν ἔνταση οὔτε τή σημασία, ἄς προσθέσουμε ἓνα λόγο ἀμιγέστερα παιδαγωγικό. Ἡ καταστροφή ἢ ἡ διάβρωση τῶν παλιῶν «φάρων» πού συνιστοῦσαν Ἐκκλησίες, οἰκογένειες, ἔθιμα καί καλοί τρόποι μεταθέτει στή δημόσια ὑπηρεσία τῆς διδασκαλίας τά στοιχειώδη καθήκοντα προσανατολισμοῦ στό χῶρο καί τό χρόνο, τά ὁποῖα δέν εἶναι πλέον σέ θέση νά ἐκπληρώσει ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν. Αὐτή ἡ μετάθεση εὐθύνης, αὐτή ἡ ἀλλαγή φορέα ἀπό τήν ἰδιωτική σφαῖρα στό σχολεῖο ὅλων, ἐπῆλθε πρὶν ἀπό τριάντα περίπου χρόνια, τῆ στιγμή ἀκριβῶς πού οἱ κλασικές ἀνθρωπιστικές σπουδές καί οἱ σχολές φιλολογίας ἐρήμωναν καί ἡ ἐπικράτηση τῆς εἰκόνας, ἡ νέα δημογραφική σύνθεση τῶν σχολείων καθώς κι ἓνας ὀρισμένος φορμαλιστικός τεχνικισμός στή σχολική προσέγγιση τῶν κειμένων καί τῶν ἔργων ὠθοῦσαν στό περιθώριο τίς παλαιές ἐπιστήμες τοῦ νοήματος (φιλολογία, φιλοσοφία, ἱστορία, τέχνη). Ἀτυχῆς σύμπτωση πού δέν ἔκανε τά πράγματα διόλου εὐκολότερα.

«Ἡ θρησκευτική ἀπαιδευσία», γιά τήν ὁποία γίνεται τόσος λόγος (μπροστά σέ μιά Παρθένο τοῦ Μποττιτσέλλι: «Ποιά εἶναι ἡ κυρία;»), δέν συνιστᾶ θέμα ἀφ' ἑαυτῆς. Εἶναι μέρος καί ἀπότοκο μιᾶς θεμελιώδους «ἀπαιδευσίας», ἡ ὁποία ἐπηρεάζει ἐν γένει ὅλους τοὺς γνωστικούς κλάδους, ὅλους τοὺς τρόπους συμπεριφο-

ρᾶς καί ὅλες τίς διακριτικές ἰκανότητες πού ἡ δημόσια ἐκπαίδευση, εὐλόγως, οἰκοδομοῦσε πρό πολλοῦ, ὄντας στήν πρώτη γραμμή καί ὀφείλοντας καθημερινά νά βουλώνει τρύπες. Δέν τίθεται ἐπομένως ζήτημα νά ἐπιφυλάξουμε στό θρησκευτικό φαινόμενο κάποια ιδιαίτερη τύχη, προικίζοντάς το μέ προνόμια ὑπερθετικά, ἀλλά νά ἐφοδιαστοῦμε μέ ὅλες τίς πανοπλίες πού θά ἐπιτρέψουν στούς γυμνασιόπαιδες καί λυκειόπαιδες, προετοιμασμένους ἐξάλλου νά ὀδηγήσουν καί νά ὀδηγηθοῦν ἀπό τό διαθέσιμο ἄρμα τῆς κατανάλωσης-ἐπικοινωνίας, νά παραμείνουν πλήρως πολιτισμένοι, διασφαλίζοντας τό δικαίωμά τους στήν ἐλεύθερη ἄσκηση τῆς κρίσης τους. Ὁ στόχος δέν εἶναι νά ξαναβάλουμε «τόν Θεό στό σχολεῖο», ἀλλά νά προεκτείνουμε τό πολύδρομο ἀνθρώπινο ὀδοιπορικό, καθότι ἡ σωρευτική συνέχεια, τήν ὁποία ὀνομάζουμε ἐπίσης πολιτισμό, διακρίνει τό ζωικό μας εἶδος ἀπό ἄλλα, λιγότερο προικισμένα. Θρησκευτικές παραδόσεις καί μέλλον τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν πᾶνε μαζί. Δέν πρόκειται νά ἐνισχύσουμε τή μελέτη τῆς θρησκείας, ἐάν δέν ἐνισχύσουμε τή μελέτη γενικῶς.

Καί στό σημεῖο αὐτό μπορεῖ νά ἀναδειχθεῖ στήν πλήρη ἐκπαιδευτική της συνάφεια ἡ ἱστορία τῶν θρησκείων, ὡς μέσο συναρμογῆς τῆς βραχείας μέ τή μακρά διάρκεια, ξαναβρίσκοντας τίς ἀλληλουχίες, τά γεννήματα διαρκείας πού προσιδιάζουν στόν ἄνθρωπο καί τά ὁποῖα

τείνει νά διαγράψει ἡ σφαῖρα τῶν ὀπτικοακουστικῶν μέσων, ἐπαναληπτική ἀποθέωση τῆς στιγμῆς. Διότι αὐτό πού ἀποκαλοῦμε, μᾶλλον ἄδικα, ἀπαιδευσία τῶν νέων γενεῶν εἶναι μιά ἄλλη κουλτούρα, τήν ὁποία μποροῦμε νά ὀρίσουμε ὡς κουλτούρα τῆς ἔκτασης. Ἡ τελευταία δίνει προτεραιότητα στό χῶρο εἰς βάρος τοῦ χρόνου, στήν ἀμεσότητα εἰς βάρος τῆς διάρκειας, ἀντλώντας ὡς πρός τοῦτο τή μερίδα τοῦ λέοντος ἀπό τά νέα τεχνολογικά προϊόντα (δείγματα δωρεάν καί ζάπινγκ, λατρεία τοῦ ἀπευθείας καί τοῦ ἄμεσου, στιγμιαῖο μοντάζ καί ταξίδια-ἀστραπή). Ἰλιγγιώδης διεύρυνση τῶν ὀριζόντων καί δραστική περιστολή τῶν χρονολογιῶν. Συστολή τοῦ πλανήτη καί κονιορτοποίηση τοῦ ἡμερολογίου. Ὅσο γρήγορα μετακινούμαστε ἄλλο τόσο γρήγορα «ἀποϊστορικοποιούμεστε». Ἐνα ἀποτελεσματικό ἀντίδοτο σέ αὐτή τήν ἀνισορροπία μεταξύ χώρου καί χρόνου, τῶν δύο θεμελιακῶν στηριγμάτων κάθε κατάστασης πολιτισμοῦ, δέν βρίσκεται ἄραγε στήν ἀνάδειξη τῆς γενεαλογίας καί τοῦ ὑπόβαθρου τῆς πλέον φλέγουσας ἐπικαιρότητας; Πῶς νά καταλάβουμε τήν 11η Σεπτεμβρίου 2001 χωρίς νά ἀνατρέξουμε στόν οὐαχαβισμό, στίς διαφορές κορανικές γενεαλογίες καί στίς μεταμορφώσεις τοῦ μονοθεϊσμοῦ; Πῶς νά καταλάβουμε τόν γιουγκοσλαβικό σπαραγμό χωρίς νά ἀνατρέξουμε στό σχίσμα τοῦ *filioque* καί στίς παμπάλαιες ὁμολογιακές διαιρέσεις

στήν περιοχή τῶν Βαλκανίων; Πῶς νά καταλάβουμε τήν τζάζ καί τόν πάστορα Μάρτιν Λουῦθερ Κίνγκ χωρίς νά μιλήσουμε γιά τόν προτεσταντισμό καί τή Βίβλο; Ἡ ἱστορία τῶν θρησκειῶν δέν εἶναι συλλογή ἀναμνήσεων ἀπό τήν παιδική ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητας οὔτε κατάλογος ἐράσμιων ἢ ὀλέθριων παραδοξοτήτων. Βεβαιώνοντας ὅτι τό γεγονός (ἄς ποῦμε οἱ Δίδυμοι Πύργοι) δέν ἀποκτᾶ διάσταση καί σημασία παρά μόνο σέ βάθος χρόνου, μπορεῖ αὐτό νά συμβάλει στή σχετικοποίηση, μεταξύ τῶν μαθητῶν, τῆς κομφορμιστικῆς σαγήνης τῆς εἰκόνας, τῆς διαφημιστικῆς δίνης, τοῦ πληροφοριακοῦ ἀγκομαχητοῦ, παρέχοντας στά παιδιά πρόσθετα μέσα γιά νά ξεφύγουν ἀπό τό παρόν-φυλακή καί νά ἐπιστρέψουν, γνωρίζοντας ὅμως τά πράγματα, στόν σημερινό κόσμο. Ἴδού λοιπόν πού ἔχουμε ἤδη ἀπομακρυνθεῖ ἀπό ὀπισθοδρομικά σχέδια «ἠθικῆς παλινόρθωσης», μιᾶς ἐλάχιστης ἐγγυημένης πνευματικότητας ἢ μιᾶς γλυκιᾶς νοσταλγίας, ἀποκλειστικά πατρογονικῆς.

Στήν πρώτη γραμμῆ τῆς προσπάθειας πού θέλουμε νά ἀναλάβουμε βρίσκονται ἰσότιμα: οἱ καθηγητές τῆς λογοτεχνίας καί τῆς γλώσσας, καθῶς εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ οἱ καλύτεροι στό νά κάνουν κατανοητούς τούς διαφορετικούς τρόπους καί τίς ἀντίστοιχες στρατηγικές τοῦ λόγου, τίς διαφορετικές περιστροφές τῆς ὁμιλίας πού χρησιμοποιεῖ ὁ ἄνθρωπος ὅταν ὁμολογεῖ τήν πίστη του,

περιγράφει γεγονότα ἢ ἐκφέρει ὑποθέσεις, καί στό νά κάνουν ἐπίσης κατανοητό ὅτι δέν μπορούμε νά ἀποτιμούμε μέ τόν ἴδιο τρόπο τό ἓνα ἢ τό ἄλλο εἶδος ἀρχείων οἱ καθηγητές τῆς φιλοσοφίας, τῶν ὁποίων τό ἰσχύον πρόγραμμα διδασκαλίας καί ὁ προσωπικός στοχασμός τοῦ καθενός δέν μποροῦν παρά νά τούς παρακινήσουν νά ἐξηγήσουν τή διαφορά ἀνάμεσα σέ μιά μαγική, μιά ὀρθολογική ἢ μιά θρησκευτική σχέση μέ τόν κόσμο· οἱ καθηγητές τῶν εἰκαστικῶν, διότι ἡ μελέτη τῶν μορφῶν, τῶν συμβόλων καί τῶν παραστάσεων τούς θέτει κατ' ἀνάγκην ἐνώπιον τῶν θρησκευτικῶν πολιτισμῶν· οἱ καθηγητές, τέλος, τῆς ἱστορίας καί τῆς γεωγραφίας, καθῶς ὁ χάρτης τοῦ σύγχρονου κόσμου εἶναι ἀκατανόητος χωρίς ἀναφορά στίς θρησκευτικές δομές τῶν πολιτισμικῶν περιοχῶν.

II. Ποιές οί αντίστώσεις;

Σημαντικά βήματα ἔχουν ἤδη γίνει στό παρελθόν, ἰδίως ἀπό τό 1996 καί μετέπειτα, μέ τούς νέους, ἐξαίρετους προσανατολισμούς τῶν προγραμμάτων τῆς ἱστορίας καί τῶν γαλλικῶν (στήν ἕκτη καί τήν πέμπτη, στή δευτέρα καί τήν πρώτη).^{*} Σήμερα, δέν μπορεῖ κανείς νά πει σοβαρά ὅτι τό Ἰσλάμ, γιά παράδειγμα, ἀπουσιάζει ἀπό τή σχολική διδασκαλία — ἕνας τέτοιος ἰσχυρισμός θά ἦταν ἀπλῶς ψευδής. Ἕνα τό κρατούμενο. Ἄν τώρα θελήσουμε νά ἐμβαθύνουμε, θά δοῦμε τή συναίνεση νά θρυμματίζεται. Γιατί, ὅταν πρόκειται γιά τούς τρόπους καί τά μέσα μιᾶς καλύτερης συμπερίληψης τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων σέ μιά διδασκαλία πλήρως ἀπαλλαγμένη ἀπό θρησκευτικές ἐξαρτήσεις, οί ἀντιδράσεις

* Ἡ ἕκτη καί ἡ πέμπτη εἶναι οί δύο πρῶτες τάξεις τοῦ γυμνασίου (collège). Τό γαλλικό γυμνάσιο εἶναι τετρατάξιο (οί δύο ἀνώτερες τάξεις του εἶναι ἡ τετάρτη καί ἡ τρίτη)· ἡ δευτέρα καί ἡ πρώτη εἶναι οί δύο πρῶτες τάξεις τοῦ τριτάξιου λυκείου (τοῦ ὁποίου ἡ ἀνώτερη τάξη, ἡ «τελική» [terminale], ὁδηγεῖ στήν ἀπόκτηση τῶν τριῶν διαφορετικῶν γαλλικῶν ἀπολυτηρίων, τῶν γνωστῶν δύο baccalauréat — γενικό καί τεχνολογικό— καί ἑνός τεχνικοῦ διπλώματος — brevet de technicien). (Σ.τ.Μ.)

είναι και παραμένουν ζωηρές. Ἡ μετάβαση ἀπό τούς εὐσεβεῖς πόθους στίς πρακτικές ἀποφάσεις ἀποκαλύπτει ἀμέσως γερά ἐδραιωμένες ὑποψίες: μιά ἀμοιβαία καχυποψία πού, βάσει τῆς λογικῆς, θά ἔπρεπε νά αὐτοακυρώνεται ἀλλά πού, βάσει τῆς ψυχολογίας, ἀναδιπλασιάζει τήν ἀναστολή.

Ἡ κοσμική πτέρυγα ἀποκηρύσσει συνήθως, λιγότερο ἢ περισσότερο συγκαλυμμένα, τόν Δούρειο Ἴππο ἑνός μεταμφιεσμένου κληρικαλισμοῦ, τήν ἔσχατη δολιότητα ἑνός προσηλυτισμοῦ κατά τά ἄλλα σέ ἄτακτη ὑποχώρηση, ὅταν δέν πρόκειται δηλαδή γιά τυφλό ὄργανο μιᾶς παπικῆς «ἀνάκτησης» τῆς Εὐρώπης, ἢ ἀκόμη τῆς ἀντιεπιστήμης καί τῆς ἐπανόδου τῶν μάγων. Κατά τήν ἀποψη αὐτή, ὁ λύκος μπαίνει στό μαντρί — δίχως νά λογαριάζουμε τόν δικαιολογημένο φόβο τῆς ἀφύπνισης, στήν καρδιά τοῦ διακοινοτικοῦ σχολείου, τῶν κοινοτιστικῶν δαιμόνων, μέσω τῆς ἔγερσης ζητημάτων πού ἐνοχλοῦν τούς ἄθεους ἐξίσου ὅσο καί τούς ἄλλους. Ἐξ οὗ καί ἡ ἐξῆς κατανοητή ἀντίδραση: «Δέν εἶναι δουλειά μας νά κάνουμε κατήχηση».

Ἡ ἐκκλησιαστική πτέρυγα ἢ πτέρυγα τῶν πιστῶν ἀποκηρύσσει συνήθως ἕναν ἄλλο Δούρειο Ἴππο, αὐτόν ἑνός συγκρητισμοῦ καί ἑνός σχετικισμοῦ διαβολικῶν, οἱ ὅποιοι, ἀντιπαραθέτοντας δεδομένα ἀδρανῆ καί ἀποχρωματισμένα, τείνουν νά ἐξαλείψουν τά ὅρια ἀνάμεσα στό

ἄρρητο καί τίς κοινές γλῶσσες, ἀνάμεσα στήν «ἀληθινή θρησκεία» καί τίς «ψεύτικες». Πῶς νά διαχωρίσουμε τήν ἐξέταση τῶν γεγονότων ἀπό τίς ἐρμηνεῖες πού τούς δίνουν νόημα; Μποροῦμε νά ἀναγάγουμε σέ μιά ραψωδία ἐξωτερικῶν καί ψυχρῶν παρατηρήσεων μιά βιωμένη ἔσωθεν σχέση, ἡ ὁποία ἔχει γίνει ἕνα μέ τό ἴδιο τό ἄτομο; Θά ἦταν σάν νά ἀνάγαμε τή μουσική σέ μιά σειρά ἀπό νότες στό χαρτί τοῦ πενταγράμμου ἢ σάν νά ζητούσαμε ἀπό ἕναν τυφλό νά μιλήσει γιά χρώματα...

Οἱ ἀντιρρήσεις αὐτές ἔχουν τήν ἐγκυρότητά τους. Τροφοδοτοῦνται, ὡστόσο, ἐν μέρει ἀπό ὀρισμένες παρεξηγήσεις ἢ μηχανικά συνονθυλεύματα, πού καλό θά ἦταν νά διαλύσουμε ἐξαρχῆς, προτοῦ διακινδυνεύσουμε τήν ὅποια πρακτική ἐφαρμογή. Παρεξήγηση πρώτη: ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν δέν εἶναι θρησκευτική διδασκαλία.

Οἱ ἄγρυπνοι φρουροί τῆς ἐλεύθερης σκέψης καί τοῦ «χειραφετητικοῦ σχολείου» γνωρίζουν τίς λογικές διακρίσεις πού ἀκολουθοῦν, ὅ,τι ὅμως δέν χρειάζεται νά εἰπωθεῖ κατανοεῖται ἀκόμα καλύτερα ὅταν λέγεται.

α) Κανείς δέν μπορεῖ νά συγχέει κατήχηση καί πληροφόρηση, πρόταση πίστης καί προσφορά γνώσης, μαρτυρίες καί ἐκθέσεις, οὔτε καί τήν ἐπιστημολογία τῆς Ἀποκάλυψης μέ ἐκείνη τοῦ Λόγου. Ἡ μυσταγωγική ἀναφορά στή μνήμη ἀποσκοπεῖ στό νά αὐξήσει καί νά

ὀξύνει τήν πίστη, ἡ ἀναλυτική ἀναφορά νά αὐξήσῃ καί νά ὀξύνει τή γνώση. Ὁ πρῶτος τύπος διδασκαλίας, ὅσο καί ἂν ἐπιστρατεύει ἐπιχειρήματα καί ἀνοίγεται στό διάλογο, προϋποθέτει τήν αὐθεντία ἐνός ἀποκεκαλυμμένου λόγου, ἀσύγκριτου πρὸς κάθε ἄλλον, μιᾶς ὑπερφυσικῆς δωρεᾶς πού, σέ τελευταία ἀνάλυση, ρυθμίζεται ἀπό τό θεσμό. Ὁ δεύτερος προβαίνει σέ μιά περιγραφική, πραγματολογική καί ἐννοιολογική προσέγγιση τῶν ὑπαρκτῶν θρησκειῶν στήν πολλαπλότητά τους, ἀπό τήν Ἑβραϊκή Ἄνατολή ὡς τή Δύση, χωρίς διόλου νά ἐπιδιώκει νά πριμοδοτήσῃ τή μιά ἢ τήν ἄλλη. Ἡ Δημοκρατία μας δέν ὑποχρεοῦται νά διαιτητεύει μεταξύ τῶν δογμάτων καί ἡ γιά λόγους ἀρχῆς ἰσότητα μεταξύ πιστῶν, ἄθεων καί ἀγνωστικιστῶν ἰσχύει a fortiori γιά τά θρησκευόμενα.

β) «Ἡ ἀναζήτησις νοήματος» εἶναι ἀσφαλῶς μιά κοινωνική πραγματικότητα πού δέν μπορεῖ νά παραθεωρήσῃ ἡ ἐθνική μας ἐκπαίδευσις, δέν θά μπορούσαμε ἐντούτοις, προκειμένου νά ἀνταποκριθοῦμε στό αἶτημα καί γιά λόγους εὐκολίας, νά ἀναγνωρίσουμε στίς «θρησκείες» (ὄρος ἄλλωστε ὄψιμος, πολυσήμαντος καί συχνά ἀταίριαστος μέ τίς πραγματικότητες πού περιγράφει) τό ὁποιοδήποτε μονοπώλιο νοήματος. Ὡς πρὸς τίς μεταφυσικές ἀνησυχίες τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν αὐτό πού συνδέει τό ἄτομο μέ τό χρόνο, τόν κόσμον καί τούς ὁμοειδεῖς του, οἱ ὁργανωμένες θρησκείες δέν

ἔχουν οὔτε ἀποκλειστικότητα οὔτε ὑπεροχή a priori. Οἱ μαθήσεις ἐπίσης, ἡ φιλοσοφία, οἱ ἐπιστῆμες καί ἡ ἴδια ἡ τέχνη ἐξερευνοῦν καί αὐτές ἐπὶ τρεῖς χιλιετίες τίς σχέσεις πού μποροῦν νά διαπλεχθοῦν ἀνάμεσα στά κύρια σημεῖα τοῦ ὀρίζοντά μας, δίχως νά ἀπηχοῦν ὑποχρεωτικά «τὴν ἐπίκληση τοῦ ἐπέκεινα». Αὐτές οἱ κοσμικὲς ἀπαντήσεις στό ἐρωτήματα πού μᾶς θέτει ὁ θάνατος, ἡ καταγωγὴ καί ὁ σκοπὸς τοῦ σύμπαντος συμβάλλουν πλήρως στό σχηματισμὸ τοῦ νοήματος. Ἡ ὑπενθύμισις αὐτοῦ τοῦ αὐταπόδεικτου δέν μᾶς ἐμποδίζει νά λάβουμε ὑπόψη ὅτι, σήμερον, ὅπως χθὲς καί πιθανότατα ὅπως αὔριο (ἂν δεχθοῦμε ὅτι οἱ διαδοχικὲς ἐποχὲς τῆς ἱστορίας τῶν νοοτροπιῶν δέν ἐκτοπίζουν ἢ μιά τὴν ἄλλη ἀλλὰ συνιστοῦν δομικὰ ἐπίπεδα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς), οἱ ἄνθρωποι ζοῦν καί σκοτώνονται χάριν καί ἐν ὀνόματι συμβόλων — κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο μέ τὸν ὁποῖο κατ' ἀρχάς χωρίζονται γιά συνθήματα, ἀφίσεις καί εἰκόνες. Πολιτισμοί, γλῶσσες, θρησκείες, ταυτότητες, παραδόσεις κατεβάζουν στό δρόμον, ἀκόμα περισσότερο σήμερον ἀπὸ ὅ,τι χθὲς, κατὰ ἑκατομμύρια τοὺς διαδηλωτὲς (τό εἶδαμε νά συμβαίνει καί ἀπὸ τίς δύο πλευρὲς στό Παρίσι μέ τό σχολεῖο). Καί ἀκριβῶς στό συμβολικὸν σύμπαν ὡς τέτοιο μποροῦν νά ἐπιστρέψουν ἐξίσου καί μέ ποικίλες ἀξιώσεις τό δίκαιον, ἡ ἠθικὴ, ἡ ἱστορία τῆς τέχνης καί ὁ μῦθος, τῶν ὁποίων τό σχολεῖον, πρωτίστως μέσω τῆς φι-

λοσοφικῆς διδασκαλίας, ὀφείλει νά διευρύνει τήν ἀναστο-
χαστική καί κριτική εὐφυΐα. Πῶς νά ἀνιχνεύσουμε τήν
ἀνέκκλητη περιπέτεια τῶν πολιτισμῶν χωρίς νά συνυ-
πολογίσουμε τό ἴχνος πού ἄφησαν πίσω τους οἱ με-
γάλες θρησκευεῖς;¹ Ἡ προσπάθεια γίνεται τόσο περισ-
σότερο ἐπιβεβλημένη ὅσο τό παράδειγμα τῆς οἰκονομίας,
οἱ νέες τεχνολογίες καί οἱ ἀναφορές στήν ἐπιχείρηση καί
τή διοίκηση ἐπιβάλλονται ἢ προτείνονται σήμερα στούς
μαθητές, ἐπειδή οἱ συνθῆκες τό ἐπιβάλλουν, ὡς ὁ ἄλλος
καί ὁ ἔσχατος ὀρίζοντας.

γ) Ἡ ἀποπομπή τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου ἐκτός
τῶν τειχῶν τῆς ὀρθολογικῆς καί δημοσίως ἐλεγχόμε-
νης μετάδοσης τῶν γνώσεων εὐνοεῖ τήν παθολογία τοῦ
πεδίου ἀντί τήν ἐξυγίανσή του. Ἡ ἀγορά τῆς εὐπιστίας,
ὁ Τύπος καί τά βιβλιοπωλεῖα διογκώνουν μέ τή σειρά
τους τό κύμα τοῦ ἐσωτερισμοῦ καί τοῦ ἀνορθολογισμοῦ.
Τό σχολεῖο τῆς Δημοκρατίας μας δέν ὀφείλει, ἄραγε, νά

¹ Ὁ στωικισμός ὅπως καί ὁ βουδισμός, ὁ πλατωνισμός ὅπως καί
ὁ σπινοζισμός συνάπτουν τό ἐγώ μέ τό ὄλον καί μέ τό χρόνο. Ἀπλῶς,
οἱ στωικοί δέν ἔστησαν καμπαναριά οὔτε ρύθμισαν τό ἡλιακό ἔτος
μας. Γιά μᾶς τούς Δυτικούς ὑπάρχει μιά στωική σκέψη, καί αὐτό
εἶναι εὐτύχημα, ὑπάρχουν ὅμως, καλῶς ἢ κακῶς, καί καθεδρικοί ἢ
ἡμερολόγιο, ἕνα ἰουδαιοχριστιανικό γεγονός πού τό μοιράζονται πι-
στοί καί ἄπιστοι καί τό ὅποιο δέν μπορούμε νά θέλουμε νά ἐξαλεί-
ψουμε ἀπό τό πρακτικό μας πεδίο χωρίς νά ἐγκαταλείψουμε τήν ἐπι-
κράτεια τῆς πραγματικότητας.

σταθεῖ ἀντίβαρο στίς μετρήσεις ἀκροαματικότητας, στούς
τσαρλατάνους καί στά σεκταριστικά πάθη; Ἡ ἀποχή
δέν ἀποτελεῖ θεραπεία. Ὁ Σκεπτόμενος τοῦ Ροντέν πού
κλοτσάει μακριά τή Βίβλο μέ ἕνα ἀφηρημένο λάκτισμα
(ὅπως τόν βλέπουμε νά κάνει σέ μιά γελοιογραφία) λη-
σμονεῖ πῶς τό ἱερό Βιβλίο δέν ἐξαφανίζεται ὡστόσο μέσα
στή φύση, δέν χάνεται γιά ὄλο τόν κόσμο. Θά τοῦ γίνουν
ἄλλοῦ (ἐκτός συμβολαίου) ἀναγνώσεις φονταμενταλι-
στικές, τόσο πιό ἐπιζήμιες ὅσο οἱ νέοι κατηχούμενοι δέν
ἔχουν ἀκούσει καμία ἐρμηνεία μέ ποιότητα γιά αὐτό τό
κείμενο ἀναφορᾶς. Ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι μιά ἀντικειμε-
νική καί λεπτομερῆς γνώση τῶν ἱερῶν κειμένων καί τῶν
παραδόσεών τους ὀδηγεῖ πολλούς νεαρούς ζηλωτές νά
ἀποτινάξουν τήν κηδεμονία φανατικῶν ἀρχῶν, σύν τοῖς
ἄλλοις ἐνίοτε ἀδαῶν ἢ ἀνίκανων.

Οἱ μορφωμένοι ἐκπρόσωποι τῶν θρησκευτικῶν δογμά-
των τά γνωρίζουν καλά, δέν εἶναι μάταιο ὡστόσο, χάριν
ἰσορροπίας καί πρός ὄφελος τῶν ἐπιφυλακτικῶν πιστῶν,
νά ἐπαναλάβουμε ἐδῶ τά αὐτονόητα ἐκεῖνα πού ἀντι-
σταθμίζουν τά προηγούμενα.

δ) Ὅσο ὁ ἐπιστήμονας καί ὁ πιστός δέν ἀκυρώνουν ὁ
ἕνας τόν ἄλλον ἄλλο τόσο ἡ ἀντικειμενοποιουσα καί ἡ
ὀμολογιακή προσέγγιση δέν ἀνταγωνίζονται ἢ μιά τήν
ἄλλη, δεδομένου ὅτι καί οἱ δύο μπορούν νά ὑπάρχουν καί

νά εὐδοκιμοῦν συγχρόνως (πράγμα πού ἐπιτρέπουν ἡ ἐλευθερία τῆς συνείδησης καί, προπάντων, οἱ ποικίλες σχολές θεολογίας, ὀρισμένες ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι κρατικές, ὅπως στήν Ἀλσατία-Μοζέλ). Ἀπόδειξη αὐτοῦ εἶναι ὅτι οἱ δύο προσεγγίσεις μποροῦν νά συνυπάρχουν στό ἴδιο πρόσωπο (ἕνας ἐρμηνευτής ἱερῶν κειμένων μπορεῖ νά διαθέτει πνεῦμα κριτικό καί ὀργανωμένο). Ἡ ὀπτική τῆς πίστεως καί ἡ ὀπτική τῆς γνώσης δέν συνιστοῦν παίγνιο μηδενικοῦ ἀθροίσματος. Ἡ τελευταία ξεκινᾷ διαχωρίζοντας προεισαγωγικά τή θρησκεία ὡς πολιτισμικό γεγονός (τό ὁποῖο μπαίνει στήν ἀτζέντα τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης, πού ἔχει ὡς ὑποχρέωση νά ἐξετάζει τή συμβολή τῶν διαφόρων θρησκειῶν στή συμβολική θέσμιση τῆς ἀνθρωπότητας) ἀπό τή θρησκεία ὡς λατρευτικό γεγονός (τό ὁποῖο ἀπαιτεῖ προσωπική ἐθελοντική δέσμευση, στό πλαίσιο ἰδιωτικῶν ἐνώσεων). Ἡ χημεία τῶν χρωμάτων δέν ἀκυρώνει τήν ἱστορία τῆς ζωγραφικῆς, ὅπως καί ὁ τύπος H_2O δέν μονοπωλεῖ τήν παρουσίαση τῶν ἱαματικῶν λουτρῶν οὔτε παραποιεῖ τούς ἀμνημόνευτους ἀπόηχους τῶν τελετουργιῶν τοῦ νεροῦ. Τό κοσμικό κράτος δέν ἀσχολεῖται παρά μέ αὐτό πού ἔχουμε ὅλοι μας κοινό, δηλαδή τά ὀρατά καί ἀπτά ἀποτυπώματα τῶν ποικίλων συλλογικῶν πίστεων στόν κόσμο, τά ὁποῖα μοιράζονται οἱ ἄνθρωποι, χωρίς νά ἀνακατεύεται, ἀπό σύνεση καί αἰδημοσύνη, σέ ὅ,τι

ἔχουν κοινό μόνον ὀρισμένοι, δηλαδή τίς μύχιες ἐμπειρίες.

ε) Ἡ διδακτική δεοντολογία πού ἐφαρμόζεται στήν παρουσίαση τῶν θεωριῶν, στή φιλοσοφία, καθῶς καί στήν παρουσίαση τῶν κοινωνικῶν συστημάτων, στήν ἱστορία, προϋποθέτει τήν ἀναστολή τῶν προσωπικῶν πεποιθήσεων. Νά παραδίδεται πρὸς γνώση μιά πραγματικότητα ἢ μιά θεωρία εἶναι ἕνα πράγμα, νά προωθεῖται ἕνας κανόνας ἢ ἕνα ἰδεῶδες εἶναι ἕνα ἄλλο. Οἱ καθηγητές διδάσκονται, πέρα ἀπό τήν ἀπλή ὑποχρέωση τῆς ἐπιφύλαξης, τήν τέχνη νά συνοψίζουν χωρίς νά ἰσοπεδώνουν, νά ἐξηγοῦν χωρίς νά ἀπαξιώνουν, νά ὑποβάλλουν χωρίς νά ἐπιβάλλονται. Ἡ οἰκογένεια τῶν λεγόμενων φιλολογικῶν ἐπιστημῶν τοὺς ἐκπαιδεύει ἀπό καιρό νά ἰσοσταθμίζουν κατανοητική ἐγγύτητα καί κριτική ἀπόσταση, ἐμβίωση καί ἀποστασιοποίηση, εἴτε ἔχουν νά κάνουν μέ κείμενα, μέ πολιτισμούς ἢ μέ ἄτομα. Μιά διδακτική τῶν ἐπιστημῶν τῶν θρησκειῶν, ἡ ὁποία μένει βεβαίως νά δημιουργηθεῖ ἢ νά ὀλοκληρωθεῖ, καλεῖται νά πάρει τή σκυτάλη, συνεπικουρούμενη ἀπό τήν πειραματική παιδαγωγική. Οἱ θρησκευεῖες ἔχουν ἱστορία, δέν εἶναι ὅμως μόνον ἱστορία, πολύ λιγότερο στατιστική. Ἀσφαλῶς. Ὅταν κάνουμε λόγο γιά τό ἱστορικό πλαίσιο δίχως τήν πνευματικότητα πού τό ἐμψυχώνει, διακινδυνεύουμε νά ἀπονευρώσουμε τά πράγματα.

“Όταν, αντίστροφα, κάνουμε λόγο για την πνευματικότητα δίχως το κοινωνικό πλαίσιο που την παρήγαγε, διατρέχουμε τον κίνδυνο του μυστικισμού. Την πρώτη αφαίρεση την κάνει ο έντομολόγος, αν όχι το Μουσείο Γκρεβέν,* τη δεύτερη την κάνει ο γκουρού, αν όχι το Τάγμα του Ναού του Ήλιου.** Τό στοιχείο εδώ αφορά έναν τρίτο δρόμο, ο οποίος ωστόσο δεν κομίζει γλαύκα στην καλύτερη σχολική μας παράδοση, ύφιστάμενη ήδη από αιώνας: να πληροφορούμε για τα γεγονότα ώστε να αναπτύσσουμε τις σημασίες τους.

στ) Η θρησκευτική άπαιδευσία, σύμφωνα με πλήθος ενδείξεων, επηρεάζει εξίσου τα ιδιωτικά ιδρύματα με θρησκευτική φυσιογνωμία όσο και το δημόσιο σχολείο. Πολυάριθμα στοιχεία καταδεικνύουν ότι η άγνοια σε αυτό το πεδίο συνδέεται, σε ευρεία κλίμακα, με το επίπεδο των σπουδών και όχι με τη θρησκευτική ή την οικογενειακή προέλευση των μαθητών. Καθώς τα ίδια τα «καθολικά λύκεια» δεν είναι πλέον, ούτε κατά διάνοια, τα «όχυρά της πίστης» που υπήρξαν κάποτε, ή παραδοσιοκρατική εκκλήση «ο καθένας εκεί όπου ανή-

* Grévin: τό μουσεΐο κέρινων όμοιωμάτων του Παρισιοῦ, στην περιοχή της Μονμάρτρης. (Σ.τ.Μ.)

** Ordre du Temps Solaire (OTS): σύγχρονη θρησκευτική σέκτα: ιδρύθηκε στη Γενεύη τό 1984 και έκτοτε διώκεται για ανθρωποθυσίες και πλήθος άλλων έγκλημάτων. (Σ.τ.Μ.)

κει» φαίνεται να στερείται ρεαλισμοῦ. Καί ενώ διαφέρουν ως προς την κοινωνική επιλογή, που δεν αποτελεί διόλου μικρό πλεονέκτημα των ιδιωτικῶν, τελικά τό ιδιωτικό και τό δημόσιο σχολείο αντιμετωπίζουν την ίδια άμνησία, τίς ίδιες έλλείψεις.

III. Ποιά τά ἐμπόδια;

Ἡ οὐδετερόθρησκη πρόνοια ὅσο καί ὁ κορεσμός τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ὀδηγοῦν στήν ἐπικύρωση τῶν ἐπιλογῶν πού ἤδη υἱοθετήθηκαν, δηλαδή τόν παραμερισμό τῆς ὑπόθεσης, πού διατυπώνεται ἐνίοτε, γιά ἓνα ἀκόμη μάθημα στό πρόγραμμα τῆς πρωτοβάθμιας καί δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης.

Ἡ ἱστορία τῶν θρησκειῶν, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἱστορία τῶν τεχνῶν καί ἐκείνη τῶν ἐπιστημῶν καί τῆς τεχνικῆς, μπορεῖ ἀναμφίβολα νά ἀποτελέσει ἰδιαίτερο ἀντικείμενο στήν ἀνώτατη ἐκπαίδευση καί τήν ἔρευνα, ὡς κλάδος αὐτόνομος ἐνός κορμοῦ ἐπιστημῶν (τῆς ἱστορίας, τῆς φιλοσοφίας, τῆς κοινωνιολογίας, τῆς θεωρίας τῆς Ἐπικοινωνίας [médiologie]). Ὅπως ὅμως καί οἱ ὁμόλογές της, δέν εἶναι δυνατό νά καταλαμβάνει ξεχωριστή θέση στό λύκειο καί τό γυμνάσιο. Ἡ διδασκαλία της βαρύνει τό ὑπάρχον προσωπικό, μέσω τῶν καθιερωμένων μαθημάτων. Οἱ ἴδιοι αὐτοί ἀκριβῶς διδάσκοντες πρέπει ἐπιπλέον νά καθοδηγοῦνται καί νά ὑποστηρίζονται κατά τήν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου τους.

Τό σχολεῖο δέν μπορεῖ νά ἐπωμιστεῖ μόνο του ὅλα τά προβλήματα πού δέν ἔχει λύσει ἡ κοινωνία. Τήν ὥρα πού

διέρχεται κρίση ανάπτυξης —μαζικοποίηση τῶν λυκείων, υπερφόρτωση δραστηριοτήτων, διόγκωση τῶν ὡραρίων, ἐπισώρευση τῶν προγραμμάτων—, τώρα πού μιλάμε, ἴσως ὑπερβολικά, γιά ἐλάφρυνση καί μείωση, θά ἦταν παράλογο νά προσθέταμε μία ἀκόμα στήλη σέ ἕνα πρόγραμμα ἤδη παραφορτωμένο, γιά τό ὅποιο πολλοί διδάσκοντες παραπονιοῦνται ὅτι ἔχει πλέον γίνει ἀσήκωτο καί δύσκολα μποροῦν πιά νά τό «περάσουν» σέ τάξεις ἑτερογενεῖς. * Ἄν προωθούσαμε τήν ἱστορία τῶν θρησκευτῶν στή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση ὡς ξεχωριστό μάθημα, θά τῆς προσφέραμε τή χειρίστη τῶν ὑπηρεσιῶν, καθώς, σέ ἕνα πρόγραμμα σφιχτό σάν αὐτό, δέν θά μπορούσε παρά νά καταλαμβάνει θέση διακοσμητική καί ὥρες διδασκαλίας περιθωριακές, ὅπως συμβαίνει μέ τό μάθημα τῆς μουσικῆς.

Πιό μακροπρόθεσμα, φαντάζει ἀπειλητική —ἐλλείψει τακτικῶν διαγωνισμῶν (γιά δίπλωμα, * διδακτική ἐπάρκεια** ἢ πιστοποιητικό διδακτικῆς καταλληλότητας γιά

* Licence: δίπλωμα τῆς γαλλικῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης, πού ἀπονέμεται μετά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ πρώτου χρόνου τοῦ δευτέρου κύκλου ἀνωτάτων σπουδῶν, δηλαδή μετά τό πέρας τῆς ἀπολύτως μή ἐπιλεκτικῆς (ἀπευθείας προσπελάσιμης μετά τό λύκειο), τῆς λεγόμενης «βραχυπρόθεσμης», διευτοῦς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης τοῦ πρώτου κύκλου. Ὁ δεύτερος κύκλος εἶναι ἐπίσης διετής καί ὀλοκληρώνεται μέ τό δίπλωμα maîtrise. (Σ.τ.Μ.)

** Agrégation: διαγωνισμός γιά τήν ἀπόκτηση διδακτικῆς ἐπάρ-

τή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση*) καί ἑνός αὐτόνομου θεσμοῦ ἐπικύρωσης τῶν γνώσεων (ἑνός Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῶν πανεπιστημίων)— ἡ ἀντικατάσταση τῶν λαϊκῶν ἀπό κληρικούς. Ἐξωτερικοί φορεῖς θά προτεινόταν, ἀργά ἢ γρήγορα, γιά νά ἀντικαταστήσουν τοὺς διδάσκοντες, καί ὄχι ὅποιοιδήποτε ἐξωτερικοί φορεῖς ἀλλά πτυχιούχοι θεολογικῶν σχολῶν καί ἀρμόδιοι ἐκπρόσωποι διαφορετικῶν θρησκευμάτων, οἱ ὅποιοι θά μπορούσαν νά ἰσχυριστοῦν ὅτι διαθέτουν τά κατάλληλα προσόντα καθώς καί μιά πατροπαράδοτη πείρα στό ἀντικείμενο. Σέ αὐτή τή σύγκρουση ὁ Ζύλ Φερρύ (Jules Ferry)** δέν θά ἀναγνώριζε πιά τοὺς δικούς του.

Στό περιεχόμενο, ἐπομένως, τῆς διδασκαλίας, μέσω μιᾶς πιό λελογισμένης σύγκλισης τῶν ὑπαρχόντων μαθημάτων, καί προπάντων στήν προετοιμασία τῶν διδασκόντων πρέπει νά στρέψουμε τίς φιλοδοξίες μας. Τοὺς διδάσκοντες ἄλλωστε πρέπει κυρίως νά παροτρύνουμε,

κειας γιά τό λύκειο ἢ ὀρισμένες πανεπιστημιακές σχολές (Νομική, Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, Ἱατρική, Φαρμακευτική).

* Certificat d' Aptitude au Professorat de l' Enseignement Secondaire (CAPES) (Σ.τ.Μ.)

** Ζύλ Φερρύ (1832-1893): δικηγόρος καί πολιτικός: ἀπό τό 1879 ὡς τό 1883 θῆτευσε ὡς ὑπουργός Δημόσιας Ἐκπαίδευσης τῆς Γ' Γαλλικῆς Δημοκρατίας, περίοδο κατά τήν ὅποια θεμελίωσε τό «οὐδετερόθρησκο σχολεῖο» καί τήν ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση, πρωτίστως μέ τό νόμο τοῦ 1882 πού πῆρε τό ὄνομά του. (Σ.τ.Μ.)

νά καθησυχάσουμε και νά ἀπελευθερώσουμε και, γιά νά τό πετύχουμε αὐτό, χρειάζεται νά τούς ἐξοπλίσουμε καλύτερα, ἀπό διανοητικῆς καί ἐπαγγελματικῆς ἀπόψεως, προκειμένου νά χειριστοῦν ἓνα ζήτημα πάντοτε ὀξύ, ἐφόσον ἄπτεται τῆς βαθύτερης ταυτότητας τῶν μαθητῶν καί τῶν οἰκογενειῶν τους. Μιά μεγαλύτερη ἐπιδεξιότητα σέ ἓνα θέμα πού ἔχει κριθεῖ, ὄχι ἀδικαιολόγητα, ἀκανθῶδες ἢ περίπλοκο (καί τό ὁποῖο εἶναι, πράγματι, πολύ πιό «καυτό» κοινωνικά ἀπό τήν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν καί τῆς τέχνης) θά μᾶς ἐπέτρεπε νά τό ἀπαλύνουμε, νά τό ἀποφορτίσουμε, ἀκόμα καί νά τό κάνουμε — ἄς τολμήσουμε τή λέξη — κοινότοπο, δίχως νά τοῦ ἀφαιρέσουμε, κάθε ἄλλο, τήν ἐγγενῆ ἀξία του.

Αὐτή ἡ ἐκπαίδευση τῶν ἐκπαιδευτῶν ἀπαιτεῖ νά κλείσουμε τίς δύο ὑπερβολικά ἀνοιγμένες λεπίδες μιᾶς καί μόνης ψαλίδας, τῆ σχολική καί τήν πανεπιστημιακή. Γιατί ἔχει ὄντως ἐπέλθει μιᾶ ἀποσύνδεση, καί ἰδιαίτερα σέ αὐτόν τόν τομέα, τῆς ἐξειδικευμένης ἔρευνας ἀπό τή γενική διδασκαλία: τῆς ἐνδογενοῦς ἀνάπτυξης τῶν γνώσεων ἀπό τήν καθημερινή πρακτική τῆς μετάδοσής τους: μιᾶς «ὑψηλῆς μόρφωσης», πού προορίζεται γιά μιᾶ κοινωνική ἢ λόγια ἐλίτ, ἀπό ἓνα «μέσο ἐπίπεδο», τό ὁποῖο παραδίδεται στόν ἄνεμο τῆς ἀπλουστευτικῆς πληροφόρησης τῶν ΜΜΕ — μέ συνέπεια, μεταξύ ἄλλων, γελοῖες ἢ θλιβερές ἀντιμεταθέσεις. Μήπως δέν

διαβάζουμε σέ κάποια σχολικά ἐγχειρίδια, πού τιτλοφοροῦνται κοσμικά, διατυπώσεις ἀντάξιες τῆς ἱερᾶς ἱστορίας τοῦ 19ου αἰώνα («ὁ Ἄβραάμ, πατριάρχης τοῦ ἐβραϊκοῦ λαοῦ» ἢ «ὁ Ἰησοῦς, ἰδρυτής τοῦ χριστιανισμοῦ») — ἀπλουστεύσεις τίς ὁποῖες ὅπωςδήποτε θά ἀπέφευγε ἀπό τήν πλευρά του ὁ θρησκευόμενος λόγιος τοῦ 21ου αἰώνα; Ἡ ἀντίθεση σέ ἓνα διαχωρισμό ἐλάχιστα δημοκρατικό, δυσφημιστικό γιά τό ἔργο τόσο τῶν μέν ὅσο καί τῶν δέ, προβάλλει ὡς ἐπιτακτική ἀνάγκη.

Νά ὀργανώσουμε σέ δίκτυο τό ἐθνικό ἀρχιπέλαγος τῶν «ἐπιστημῶν τῶν θρησκειῶν»: νά ἀπεγκλωβίσουμε τήν ἔρευνα ὥστε νά τῆς ἐπιτρέψουμε νά ἀνοιχτεῖ πρὸς τά ἔξω: καί νά διανοίξουμε τόν κόσμο τῶν διδασκόντων σέ μιᾶ ποιοτική ἐπαγγελματική κατάρτιση: αὐτές οἱ τρεῖς πλευρές συναποτελοῦν ἓνα καί μόνο ἔργο, γιατί καθεμιά τους καθορίζει τήν ἄλλη.

IV. Τί είδους ούδετεροθρησκία;

Ἡ ἀρχή τῆς ούδετεροθρησκίας θέτει τήν ἐλευθερία τῆς συνείδησης (τό νά ἔχει ἤ νά μήν ἔχει κανείς θρησκεία) πέρα καί πάνω ἀπό αὐτό πού σέ κάποιες χῶρες ἀποκαλεῖται «θρησκευτική ἐλευθερία» (τό νά μπορεί κανείς νά ἐπιλέξει θρησκεία, ἀρκεῖ νά ἔχει κάποια). Ὑπό αὐτή τήν ἔννοια, ὁ κοσμικός χαρακτήρας τοῦ κράτους δέν εἶναι μιά πνευματική ἐπιλογή μεταξύ ἄλλων, εἶναι αὐτό πού κάνει δυνατή τή συνύπαρξή τους, καθώς ὅ,τι ἔχουν δικαιωματικά κοινό ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὀφείλει νά ὑπερβαίνει ἐκεῖνο πού τούς χωρίζει ἐν τοῖς πράγμασι. Ἡ ἰκανότητα πρόσβασης στήν καθολικότητα τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας, ἔμφυτη σέ ὅλα τά ἔλλογα ὄντα, συνεπάγεται πρόοδο στόν ἀγῶνα κατά τοῦ θρησκευτικοῦ ἀναλφabethτισμοῦ καθώς καί στή μελέτη τῶν ὑπαρχόντων δογματικῶν συστημάτων. Δέν μπορούμε ἐπίσης νά διαχωρίσουμε τήν ἀρχή τοῦ κοσμικοῦ χαρακτήρα τοῦ κράτους ἀπό τή μελέτη τῆς θρησκείας (ἐξ οὗ καί ὁ τίτλος τῆς πανεπιστημιακῆς διδακτικῆς ἐνότητος πού προτείνεται στή συνέχεια). Ἀκριβέστερα: ἔχει σημασία νά ἀρχίσουμε μέ ἕνα πρῶτο μάθημα γιά τή θεμελίωση καί τίς ὑποχρεώσεις μιᾶς ἀρχῆς στό σύνολό της ἐλάχιστα αὐ-

τονότητος, τήν ὁποία ἀδίκως θεωροῦμε κοινό κτῆμα καί τῆς ὁποίας τήν προσφορότητα δέν παύει νά αὐξάνει ἢ περιρρέουσα ἐξαλλοσύνη. Δέν πρέπει νά βλέπουμε ἐδῶ κάποια ἔλλειψη, μιά ὑποχώρηση σέ ομάδες πίεσης ἢ τό προϊόν μιᾶς ἀνεξάλειπτης διάβρωσης — ἢ προώθηση τῶν σχεδίων τά ὁποῖα ἐπεξεργαζόμαστε ἐδῶ ἀπαιτεῖ ἀπό τό δημόσιο σχολεῖο νά ἀποδειχθεῖ ὄχι κατά τι λιγότερο οὐδετερόθρησκο ἀλλά ἀκόμα πιά οὐδετερόθρησκο, ὑπαγόμενο ἐξαρχῆς σέ μιά ξεκάθαρα ἀποδεκτὴ τάξη ἀξιῶν, οἱ ὁποῖες μέ τή σειρά τους δέν εἶναι διόλου λιγότερο δεσμευτικές σέ σύγκριση μέ τίς ἀντίστοιχες θρησκευτικές, καί μάλιστα μποροῦν, ἂν χρειαστεῖ, νά ἀντιταχθοῦν στίς τελευταῖες. (Ὁ καθένας τήν πίστη του. Σεβόμαστε τή δική σας. Σεβαστεῖτε τή δική μας...) Παραμένοντας ὅπως ἐν ἐγρηγόρσει προκειμένου νά κατανοήσει, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, τό συμβολικό καί ὑπαρξιακό νόημα πού ἔχουν γιά τούς πιστούς τελετουργίες καί δόγματα, τό ἐγχείρημα πού προτείνουμε ὀφείλει νά ἀναγνωρίσει, διαμιάς καί ξεκάθαρα, τούς περιορισμούς του. Οὔτε μπορεῖ, λοιπόν, οὔτε πρέπει νά προσποιεῖται ὅτι ἀφορᾷ τήν πάλλουσα καρδιά τῆς βιωμένης πίστεως, ἀκόμα λιγότερο δέ ὅτι ἀντικαθιστᾷ αὐτούς γιά τούς ὁποίους ἢ τελευταία ἀποτελεῖ ἐπάγγελμα ἢ κλήση. Ἡ προσωπική προσχώρηση δέν ἀνήκει στή δικαιοδοσία του, οὔτε ἄλλωστε ἢ ἄρνησή της. Στό ἐσωτερικό, ὡστόσο, καί

συνεπεία μάλιστα αὐτοῦ τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ, τό πνεῦμα τοῦ κοσμικοῦ κράτους δέν ἔχει τίποτε νά φοβηθεῖ. Κι αὐτό γιά τρεῖς λόγους.

α) Πρόκειται νά διεξαγάγουμε τή «μάχη ὑπέρ τῆς ἐπιστήμης», ἢ ὁποία διαλύει φόβους καί προκαταλήψεις, προεκτείνοντας τήν ὀρθολογικότητα στό πεδίο τοῦ φαντασιακοῦ καί τοῦ συμβολικοῦ, χωρίς οἱ δυσκολίες νά μᾶς τρέπουν σέ φυγή. Ἐνα κοσμικό κράτος πού ὑπεκφεύγει ἀκρωτηριάζεται. Ἡ διάνοιξη τοῦ πνεύματος τῶν νέων σέ ὅλη τήν γκάμα τῶν συμπεριφορῶν καί τῶν πολιτισμῶν, προκειμένου νά τούς βοηθήσουμε νά ἀνακαλύψουν σέ ποιόν κόσμο ζοῦν καί γιά ποιά συλλογικά κληροδοτήματα εἶναι ὑπεύθυνοι, δέν μπορεῖ παρά νά ὀδηγήσει στό φωτισμό τῶν σκοτεινῶν περιοχῶν — ἔστω κι ἂν αὐτό σημάνει τήν ὑπέρβαση ἑνός ὀρισμένου ἀφελοῦς ἐπιστημονισμοῦ, παιδικῆς ἀσθένειας τῆς ἐπιστήμης πού ὅλο προχωράει, κατά τόν ἴδιο τρόπο πού μιά ὀρισμένη ψοφοδεῆς ἐνδοκοσμικότητα ὑπῆρξε ἢ παιδική ἀσθένεια τῆς ἐλεύθερης ἔρευνας. Ἡ ἀπώθηση τῆς θρησκείας, ὡς μαύρης τρύπας τοῦ Λόγου, ἐκτός τοῦ πεδίου τοῦ μεταδόσιμου, μέ κίνδυνο παράδοσής της στόν ἐρμητισμό, μαρτυροῦσε ἐνδεχομένως ἕνα κοσμικό κράτος πού ταλανιζόταν ἀκόμα ἀπό τίς συνθηκῆς τῆς γέννησής του, ἕναν «καθολικο-κοσμικό χαρακτήρα» ἢ μιά ἀντιθρησκεία τοῦ κράτους, σφραγισμένη ἀπό τίς μάχες πού ἔπρεπε νά

δώσει, κόντρα στόν άνεμο, ενάντια στόν καθολικισμό του Συλλάβου και της ήθικης τάξης. Δύο αιώνες μετά, όλοι αναπνέουμε καλύτερα: τό ιστορικό τοπίο δέν εΐναι πιά τό ίδιο.

β) Μόνο μιά δοκιμασμένη κοσμική δεοντολογία μπορεΐ νά αποφύγει τή σύγχυση τών πνευματικῶν ἀρχῶν, καθόσον απαιτεΐ ἀμεροληψία και ούδετερότητα τών εκπαιδευτικῶν, ἄρνηση του ὀτιδήποτε μπορεΐ νά μοιάζει μέ «σύγκρουση ανάμεσα σέ δύο Γαλλίες» (ή ἀρχή του κοσμικοῦ χαρακτήρα του κράτους τήρησε, ἄλλωστε, ἐξαρχῆς τίς ἀποστάσεις της ἀπό τή μαχητική ἀντιθρησκευτικότητα). Ἡ διδασκαλία μέ τέτοια γνωρίσματα σημαίνει ἐπανεύρεση τῆς «ἐνδοξης ἐποχῆς» τών κοσμικῶν και δημοκρατικῶν νόμων, πού ὀδήγησε ἀκριβῶς στή δημιουργία ἐνός αὐτόνομου τομέα τῆς Πρακτικῆς Σχολῆς* τό 1886, ὁ ὀποῖος προοριζόταν γιά τή μελέτη, μέ μή θεολογικό τρόπο, τών θρησκευτικῶν φαινομένων.

γ) Ἄν ὁ κοσμικός χαρακτήρας του κράτους εΐναι ἀδιαχώριστος ἀπό μιά δημοκρατική σκόπευση τῆς ἀλήθειας, τότε ἡ ὑπέρβαση τών προκαταλήψεων, ἡ προαγωγή τών ἀξιῶν τῆς ἀνακάλυψης (τῆς Ἰνδίας, του Θιβέτ, τῆς Ἀμερικῆς), ἡ χαλάρωση τῆς ταυτοτικῆς μέγ-

* Πρόκειται γιά τήν École Pratique des Hautes Études (EPHE). βλ. παρακάτω. (Σ.τ.Μ.)

γενης σέ μιά κοινωνία πιά ἐκτεθειμένη ἀπό ὄ,τι ἄλλοτε στήν κατάτμηση τών συλλογικῶν ὄντοτήτων — ὄλα αὐτά συμβάλλουν στήν ἐξουδετέρωση τών ποικίλων ζηλωτισμῶν, οἱ ὀποῖοι ἔχουν ἀπό κοινου τήν ἐξῆς διανοητική ἀποτροπή: πρέπει νά ἀνήκει κανείς σέ ἕναν πολιτισμό γιά νά μπορεΐ νά μιλάει γιά αὐτόν. Σέ αὐτόν τό δρόμο ἀκριβῶς, και δίχως νά ἀποκλείουμε ἄλλες ὀμολογίες πίστεως, πρέπει νά προχωρήσουμε: τό κοσμικό κράτος ἀποτελεΐ εὐκαιρία γιά τό Ἰσλάμ στή Γαλλία, και τό Ἰσλάμ στή Γαλλία ἀποτελεΐ εὐκαιρία γιά τό κοσμικό κράτος.

Δέν θά μιλούσαμε, λοιπόν, γιά «ἐκσυγχρονισμό» (aggiornamento, κατά τούς καθολικούς) ἀλλά γιά ἐπιστροφή στίς ρίζες: οὔτε γιά ἕνα κοσμικό κράτος πλουραλιστικό, ἀνοιχτό ἢ μετανοημένο ἀλλά μάλλον ἀναθεμελιωμένο, ἱκανοποιημένο και σίγουρο γιά τόν ἑαυτό του και τίς ἀξίες του. Τό σταθερό ὑπόβαθρο τών φιλοσοφικῶν ἀξιωματικῶν του δέν ἐμποδίζει, εὐτυχῶς, τή λειτουργία του ἀπό τό νά εΐναι ἐξελισσόμενη και καινοτόμος. Οἱ ταραγμένες και πλήρεις ἐντάσεως συνθῆκες τῆς δημοκρατικῆς ἀνάδυσης συνέστησαν ἐν προκειμένῳ μιάν ἐκούσια και δικαιολογημένη ἀποχή, ἀπολύτως πρὸς τιμήν τών εκπαιδευτικῶν, καθότι ἐμπνεόταν τόσο ἀπό τό σεβασμό τών μύχιων πεποιθήσεων ὄσο και ἀπό τό συνυπολογι-

σμό του διχασμού πού θά μπορούσαν νά υποδαυλίσουν οι τελευταῖες μεταξύ τῶν μαθητῶν. Ἡ μεθοδική ἀποχή ἐρμηνεύθηκε ἐνίοτε, καί ἀδίκως, ὡς ἄρνηση τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος. Τώρα φαίνεται ὅτι ἔφθασε ἡ ὥρα γιά τή μετάβαση ἀπό τήν οὐδετεροθρησκία τῆς ἀναρμοδιότη-
τας («ἡ θρησκεία δέν μᾶς ἀφορᾶ, ἐκ συστάσεως») σέ μιά οὐδετεροθρησκία τῆς κατανόησης («εἶναι χρέος μας νά κατανοήσουμε περί τίνος πρόκειται»). Κατά τοῦτο ἀληθεύει ὅτι δέν ὑπάρχουν ταμπού ἢ ἀπαγορευμένες ζῶνες στά μάτια ἐνός οὐδετερόθρησκου. Ἡ ψύχραιμη καί μεθοδική μελέτη τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου, ἐφόσον ἀρνεῖται κάθε δογματική προσχώρηση, δέν θά ἦταν ἄραγε, σέ τελευταία ἀνάλυση, ὅσον ἀφορᾶ τούτη τή διανοητική ἄσκηση, ὁ ἔλεγχος καί ἡ βάσανος τῆς ἀλή-
θειας;

Ἐγγεγραμμένη στό Σύνταγμα, ἀπαιτητικότερη κάθε νομικοῦ διαχωρισμοῦ τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπό τό κράτος καί πιά φιλόδοξη ἀπό μίαν ἀπλή «ἐκκοσμίκευση» (ἡ ὁποία ἀποθρησκαιοποιεῖ τίς θρησκευτικές ἀξίες μόνο καί μόνο γιά νά τίς ἐφαρμόσει καλύτερα στήν ἴδια τήν κοι-
νωνία τῶν πολιτῶν), ἡ ἐθνική μας προσέγγιση μιᾶς κα-
θολικῆς δικαιοκῆς ἀρχῆς, ἡ ἐφαρμογή τῆς ὁποίας στή Γαλλία, ὅσο ἀτελής καί ἄν εἶναι, εἶναι πιά προωθημένη ἀπό ὅ,τι ἄλλοῦ, ἀποτελεῖ μοναδικό φαινόμενο στήν Εὐ-
ρώπη. Τό Μεξικό καί ἡ Τουρκία ἦταν ἢ εἶναι ἄλλες πε-

ριπτώσεις. Αὐτή ἡ καταγωγική πρωτοτυπία ἐνίοτε μᾶς προσάπτεται ἀδίκως καί ὑψώνονται φωνές πού ἐπιδιώ-
κουν νά προσαρμόσουν στήν εὐρωπαϊκή νόρμα ὅ,τι θά ἦταν ἀναχρονισμός ἢ κακοτεχνία, καθόσον παροτρύνουν τό μαῦρο πρόβατο, τή Γαλλία, νά εὐθυγραμμιστεῖ μέ τό «κοινοτιστικό μοντέλο». Ξεχνοῦν δύο πράγματα: πρῶ-
τον, ὅτι στό θέμα τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτῶν δέν ὑπάρχει ἓνα μόνο μοντέλο ἀλλά τόσες περιπτώσεις ὅσες καί χῶρες. Στήν Ἰρλανδία, ὅπου τό Σύνταγμα ἀποδίδει τιμή στήν Ἁγία Τριάδα, καί στήν Ἑλλάδα, ὅπου ἡ αὐ-
τοκέφαλη Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι μέρος τοῦ κρά-
τους, ἡ διδασκαλία αὐτή εἶναι ὁμολογιακή καί ὑποχρεω-
τική. Στήν Ἰσπανία, ὅπου στήν πραγματικότητα πρό-
κειται γιά κατήχηση, γίνεται ἀπό καθηγητές πού ἐπι-
λέγονται ἀσφαλῶς ἀπό τή δημόσια διοίκηση ἀλλά ἀπό ἓναν κατάλογο ὑποψηφίων πού παρουσιάζει ἡ ἐπισκο-
πή, ἔχει γίνει δέ πλέον προαιρετική. Στήν Πορτογαλία, παρά τή διακηρυγμένη ἀρχή τῆς οὐδετερότητας, τήν ἀναλάμβανε μέχρι χθές στά δημόσια σχολεῖα ἡ Καθο-
λική Ἐκκλησία. Στή Δανία, ὅπου ἐθνική Ἐκκλησία εἶναι ἡ λουθηρανική, δέν ὑπάρχει κατήχηση ἀλλά, σέ κάθε βαθμίδα τοῦ «λαϊκοῦ σχολείου», ἓνα μή ὑποχρεω-
τικό μάθημα «γνώσης τοῦ χριστιανισμοῦ». Στή Γερ-
μανία, ὅπου ἡ ἐκπαίδευση ποικίλλει ἀνάλογα μέ τά Länder, τά ὁμόσπονδα κρατίδια, ἡ χριστιανική θρησκευ-

τική διδασκαλία αποτελεί μέρος τῶν ἐπίσημων προγραμμάτων, συχνά ὑπό τόν ἔλεγχο τῶν Ἐκκλησιῶν, οἱ δέ βαθμοὶ τῶν θρησκευτικῶν ὑπολογίζονται γιά τόν προβιασμό στήν ἐπόμενη τάξη. Στό Βέλγιο, τά κρατικά ἰδρύματα ἐπιτρέπουν μιά ἐπιλογή ἀνάμεσα στό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν καί ἓνα μάθημα ἠθικῆς μή ὁμολογιακοῦ χαρακτήρα. Γιά νά συνοψίσουμε: δέν ὑπάρχει εὐρωπαϊκή νόρμα ἐπί τοῦ προκειμένου, κάθε συλλογική νοοτροπία διαχειρίζεται μέ τό μικρότερο δυνατό κόστος τήν ἱστορική κληρονομιά της καί τίς σχέσεις της μέ τίς συμβολικές δυνάμεις. Τό δεύτερο πράγμα πού λησμονεῖται εἶναι ὅτι αὐτή ἡ λεγόμενη «εὐρωπαϊκή» διδασκαλία διέρχεται συχνά κρίση, ξεσηκώνοντας διαμαρτυρίες τῶν «ἄθρησκων» καί ἀποστασίες τῶν λοιπῶν. * Ἄς σημειώσουμε μόνο ὅτι στήν Ἀλσατία-Μοζέλ, ὅπου ἰσχύει ἓνα σχολικό σύστημα «ἀλά γερμανικά» καί ἡ θρησκευτική διδασκαλία εἶναι ὑποχρεωτική καί ὁμολογιακοῦ χαρακτήρα, οἱ αἰτήσεις ἀπαλλαγῆς στό λύκειο ἀγγίζουν πλέον τά τέσσερα πέμπτα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐγγεγραμμένων μαθητῶν (τό ποσοστό πέφτει στό ἓνα τρίτο στήν πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση). Θά ἦταν λάθος νά πιστέψουμε ὅτι τό αἶτημα γιά «θρησκευτική μόρφωση» εἶναι αἶτημα γιά θρησκεία, ὑπό τή θεσμική ἔννοια τοῦ ὄρου. * Ἄν συγχέουμε συστηματικά τά δύο, μπορούμε μόνο νά βλάψουμε τό ἐγχείρημα.

Μᾶς ἐπιτρέπεται, ἐπομένως, νά ἀναλογιστοῦμε ὅτι μιά προσπάθεια πιό ἰσορροπημένη ἢ πιό ἀποστασιοποιημένη θά μπορούσε καί νά ἀντιμετωπιστεῖ μέ ἐνδιαφέρον ἀπό τοὺς γείτονες καί φίλους μας Εὐρωπαίους. Πόρρω ἀπέχοντας ἀπό τό νά θεωρεῖται τότε ὁ τελευταῖος τροχός τῆς ἀμάξης, τό δημοκρατικό σχολεῖο μας θά ξαναβρισκόταν, λίγο πρὶν ἀπό τήν ἑκατονταετηρίδα τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τό κράτος, σέ θέση ἀτμομηχανῆς τοῦ μέλλοντος. Ἀπό «ὀπισθοδρομικοί» πρωτοπόροι; Αὐτά τά πράγματα συμβαίνουν...

V. Ποιές οι προτάσεις;

Οι σκέψεις αυτές μᾶς ὀδηγοῦν νά ὑποβάλουμε στόν ὑπουργό δώδεκα συγκεκριμένες προτάσεις, ἄνισης ἔκτασης καί σημασίας, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ συνάθροιση μπορεῖ νά ἀποτυπώσῃ τήν προσδοκώμενη ὤθηση.

1) Νά ζητηθεῖ ἀμέσως, ἐντός τοῦ πλαισίου τοῦ προγράμματος ἐργασίας τους, ἀπό τά ἀρμόδια σώματα γενικῆς ἐπιθεώρησης —ιδίως τῆς ἱστορίας—γεωγραφίας καί τῆς λογοτεχνίας— μιά ἔκθεση ἀξιολόγησης ἀναφορικά μέ τίς τροποποιήσεις πού ἔγιναν στά προγράμματα τό 1996, μέ τήν ὑποστήριξη τῶν κατά τόπους ἐπιθεωρητῶν. Αὐτός ὁ πρῶτος ἀπολογισμός, παραδοτέος στό πλαίσιο μιᾶς ταχείας διαδικασίας, θά μεταβίβαζε στή Διεύθυνση Σχολικῆς Διδασκαλίας (Direction de l'Enseignement Scolaire, DESCO) τήν ἐμπειρία πού ἀποκτήθηκε ἐπιτόπου: δυσκολίες πού συνάντησαν οἱ μαθητές, δισταγμούς ἢ ἐνοχλήσεις πού αἰσθάνθηκαν οἱ διδάσκοντες, ἐπιλογές πού ἔγιναν ἐντός τῶν προγραμμάτων. Ἔτσι θά μπορέσουμε νά προσαρμόσουμε καλύτερα ὀδηγίες καί προσανατολισμούς στίς πραγματικές συνθῆκες...

2) Πολλά θά μπορούσαμε νά ὠφεληθοῦμε ἂν ἀποκαθιστούσαμε τή συνοχή ἰδίως τῶν προγραμμάτων ἱστο-

ρίας τῆς δευτέρας, οἱ ἕξι θεματικές ἐνότητες τῶν ὁποίων¹ εἶναι ἀλληλένδετες. Ὁ διδάσκων ἐκαλεῖτο μέχρι τώρα νά ἐλαφρύνει ὁ ἴδιος τό πρόγραμμα, ὀρίζοντας ὡς προαιρετική τή μελέτη ὀρισμένων κεφαλαίων, παρότι τό σύνολο τῆς ὕλης ἐγγράφεται σέ μιά πολιτισμική συνέχεια ἢ ὁποία χάνει μεγάλο μέρος τοῦ νοήματός της ἂν τήν κατατεμαχίσουμε. Αὐτό ἀφορᾶ καί ἄλλα μαθήματα. Πῶς νά διδάξουμε λ.χ. τή λογοτεχνία τοῦ 16ου αἰώνα ἂν παρακάμψουμε τήν ἱστορία τῆς Ἀναγέννησης; Πῶς νά καταλάβουμε τή φυσική κατάσταση στόν Ρουσσώ ἢ τήν ἐγελιανή ὀδύσσεια ἂν δέν ἔχουμε ἀκούσει ποτέ νά γίνεται λόγος γιά τόν Ἀδάμ καί τήν Εὐα;

3) Οἱ νέοι προσανατολισμοί στό γυμνάσιο καί προπά-
ντων οἱ μέθοδοι ἀνακάλυψης θά ἔπρεπε νά μποροῦν νά διευκολύνουν τήν ἐπίκληση, στόν μεσαῖο κύκλο φοίτησης (πέμπτη καί τετάρτη), θρησκευτικῶν ζητημάτων, μέ μορφή συγκεκριμένη καί ἐξατομικευμένη, σέ συνάφεια πάντα μέ τά ἤδη τροποποιημένα προγράμματα τῶν γαλλικῶν καί τῆς ἱστορίας. Ἀπό τά τέσσερα προτεινόμενα πεδία, τό «τέχνες καί ἀνθρωπιστικές σπουδές»

¹ Ἰδιότητα τοῦ πολίτη στήν ἀρχαία Ἀθήνα, γέννηση τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ Μεσόγειος κατά τόν 12ο αἰώνα, οὐμανισμός καί Ἀναγέννηση, ἡ Ἐπανάσταση καί οἱ πολιτικές ἐξελίξεις στή Γαλλία ὡς τό 1851, ἡ Εὐρώπη ἐν μεταβολῇ κατά τό πρῶτο ἡμισυ τοῦ 20οῦ αἰώνα.

καθώς καί τό «γλῶσσες καί πολιτισμοί» παρέχουν προνομιακές προσβάσεις γιά τή μελέτη, παραδείγματος χάριν, τῶν προσκυνηματικῶν πρακτικῶν, τῶν τελετουργιῶν ἐξαγνισμοῦ ἢ τῶν ποικίλων θρησκευτικῶν ἀρχιτεκτονικῶν. Ἐνα νέο συνοδευτικό ἔγγραφο θά μπορούσε νά προωθήσει καί νά διευκρινίσει στίς παιδαγωγικές ομάδες αὐτή τήν εἰσαγωγή.

4) Στό λύκειο, πέρα ἀπό τή διδασκαλία τῶν συγκεκριμένων μαθημάτων, πού ἐξακολουθεῖ νά εἶναι τό οὐσιῶδες, οἱ καθοδηγούμενες ἀτομικές ἐργασίες (Travaux Personnels Encadrés, TPE) θά μπορούσαν ἐπίσης νά προαγάγουν εὐαίσθητες ὀρίζοντιες καί διαθεματικές προσεγγίσεις τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων. Δέν θά ἦταν ἄσκοπη, λαμβανομένων ὑπόψη τῶν ἐνδιαφερόντων τῶν μαθητῶν καί τῶν κατά τόπους στοιχείων (μουσείων, ἐκκλησιῶν, τζαμιῶν, συναγωγῶν, θρησκευτικῶν ἐορτῶν κ.λπ.), ἡ πρόταση γιά μελέτη ἐπί παραδείγματι, μέ συγκριτικούς ὅρους, τῶν νηστειῶν (Ραμαζάνι, Κιππούρ καί Σαρακοστή), τῆς κοινωνικῆς θέσης τῶν γυναικῶν, τῆς παράστασης τοῦ θείου στόν μονοθεϊσμό καί τόν πολυθεϊσμό κ.ο.κ. Τά καλλιτεχνικά μαθήματα θά μπορούσαν νά παίξουν ἐδῶ, μαζί μέ τήν ἱστορία καί τή φιλοσοφία, νευραλγικό ρόλο σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τήν προσέγγιση τέτοιων προβλημάτων μέσω τῶν μεζόνων ἔργων τῆς θρησκευτικῆς κληρονομιάς, καθώς ἐπίσης καί μέσω τοῦ κι-

νηματογράφου, τῆς φωτογραφίας, τοῦ χοροῦ, τῆς μουσικῆς ἀγωγῆς ἢ τῶν ζωντανῶν θεαμάτων.

5) Γιά τούς διδάσκοντες κατά τό ἀρχικό στάδιο τῆς κατάρτισής τους προτείνεται ἡ δημιουργία μιᾶς διδακτικῆς ἐνότητας στά IUFM (Instituts Universitaires de Formation des Maîtres, τά Πανεπιστημιακά Ἰνστιτούτα Κατάρτισης Ἐκπαιδευτικῶν πού διαδέχθηκαν τίς παλιές Ἀκαδημίες [Écoles normales]). Πολλές εἶναι οἱ δυνατές πολιτισμικές συμβολές στή γενική ἐκπαίδευση τῶν ἀσκούμενων διδασκόντων καί οἱ διδακτικές ἐνότητες αὐξάνονται καί πληθύνονται, ἐνίοτε καθ' ὑπερβολήν, γιά τά πιό διαφορετικά θέματα. Ἐντούτοις, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἱστορία τῆς τέχνης καί ἀκόμα καί τήν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν, τό θέμα «κοσμικό κράτος καί θρησκείες» ἄπτεται τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ. Ἄν ἐπιπλέον προβλεπόταν ἕνα ἐθνικό πλαίσιο τῶν ἰδρυμάτων κατάρτισης καί ἂν ἀναγνωρίζονταν ὀρισμένες προτεραιότητες, αὐτή ἡ διδακτική ἐνότητα θά εἶχε κάποιον ἀναγνωριστικό τίτλο. Μέσω, λοιπόν, τοῦ ἐθνικοῦ καταστατικοῦ τῶν IUFM, μιά ὑποχρεωτική διδακτική ἐνότητα «φιλοσοφία τοῦ κοσμικοῦ κράτους καί διδασκαλία τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου» θά μπορούσαν νά τήν ἀναλάβουν οἱ καθηγητές λογοτεχνίας, φιλοσοφίας καί ἱστορίας τῆς κάθε ἐκπαιδευτικῆς περιφέρειας, καθῶς καί οἱ εἰδήμονες, πανεπιστημιακοί

εἰδικευμένοι καί ἐκπαιδευμένοι σέ αὐτό τό ἀντικείμενο (βλ. παρακάτω). Πρόσθετες παρεμβάσεις θά μπορούσαν νά συστηματοποιηθοῦν ἀνάλογα μέ τίς κατά τόπους συνθῆκες. Αὐτή ἡ διδακτική ἐνότητα (πάνω ἀπό δέκα ὥρες τό χρόνο) δέν θά παρεμβάλλεται παρά στό δεύτερο ἔτος μετά τίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, θά προτείνεται ὥστόσο στούς μελλοντικούς διδάσκοντες τόσο τῆς πρωτοβάθμιας ὅσο καί τῆς δευτεροβάθμιας (γενικῆς, τεχνικῆς καί ἐπαγγελματικῆς) ἐκπαίδευσης. Τά θέματα πρέπει νά μπορούν νά προσεγγίζονται στά ἐπαγγελματικά μνημόνια, ἐφόσον δέν μπορεῖ νά ἀπαιτεῖται μιά τυπική ἀξιολόγηση στήν ἐν λόγῳ διδακτική ἐνότητα. Τά τριάντα περίπου IUFM, τά ὁποῖα συναρμόζουν τό «ἀνώτερο» ἐπίπεδο μέ τό «σχολικό» (ἐκ τῆς θέσης, ὄχι ἐκ τῆς σύστασής τους), μοιάζουν κομμένα καί ραιμμένα γιά νά γίνουν κανάλια καί διάμεσοι σταθμοί ἀνάμεσα στά ἐρευνητικά ἐργαστήρια καί τά σχολικά ἰδρύματα. Ἀφοῦ ἀναγνωρίστηκε (ἀπό τήν Ἐθνική Ἐπιτροπή Ἀξιολόγησης τό 2001) ὅτι «ὁ πολιτισμός εἶναι ὁ φτωχός συγγενής στά IUFM», πού κλίνουν περισσότερο πρὸς τήν χρήση ἐγγράφων παρά πρὸς τήν ἐπεξεργασία προβληματικῶν, ἡ εἰσαγωγή μιᾶς τέτοιας διδακτικῆς ἐνότητας, ἀνοικτῆς στά πιό φλέγοντα προβλήματα ὅσο καί στίς πραγματικότητες τοῦ ἀχανοῦς κόσμου (συμπεριλαμβανομένων τῶν πιό ἐξωτικῶν γιά μᾶς ἢ πιό ἀπομα-

κρυσμένων μορφῶν τους, τοῦ βουδισμού, τοῦ ἰνδουισμού, τοῦ σιντοϊσμοῦ), θά μπορούσε νά συμβάλει στή διεύρυνση τῶν ὀριζόντων.

6) Γιά τή διαρκῆ κατάρτιση, ἓνα ἐθνικό διεπιστημονικό σεμινάριο, μιά ἐτήσια συνάντηση σέ μόνιμη βάση, θά μπορούσε, μέ τήν ἔναρξη τῆς ἐπόμενης σχολικῆς περιόδου καί γιά ἓνα διάστημα τριῶν ἡμερῶν, νά φέρει σέ ἐπαφή ἀφενός μιά ομάδα διακεκριμένων ἐρευνητῶν τοῦ 5ου τομέα τῆς EPHE (École Pratique des Hautes Études, Πρακτική Σχολή Ἀνωτάτων Σπουδῶν)¹ καί ἀφετέρου μιά ομάδα ἀποτελούμενη ἀπό ἓναν τοπικό ἐπιθεωρητή ἐκπαίδευσης γιά κάθε περιφέρεια —πρῶτα καί κύρια, στή γεωγραφία-ἱστορία, τή φιλοσοφία, τά φιλολογικά, τίς ξένες γλῶσσες καί τά καλλιτεχνικά— συνοδευόμενο ἀπό ἓναν καθηγητή-ἐπιμορφωτή ἀνά μάθημα, ἐπιλεγμένο ἀπό τόν ἐπιθεωρητή τῆς ἀντίστοιχης ἐκπαιδευτικῆς περιφέρειας.

¹ Ἡ École Pratique des Hautes Études, μεγάλο ἴδρυμα ἀνώτατης ἐκπαίδευσης, μέ πρόεδρο τόν κύριο Jean Baubérot [πλέον, τήν κυρία Marie-Françoise Courel (Σ.τ.Μ.)], ἀποτελεῖται ἀπό τρεῖς τομεῖς: Ἐπιστῆμες τῆς ζωῆς καί τῆς γῆς (3ος τομέας), Ἱστορικές καί φιλολογικές ἐπιστῆμες (4ος τομέας), Θρησκευτικές ἐπιστῆμες (5ος τομέας). Ὁ τελευταῖος, μέ πρόεδρο τόν κύριο Claude Langlois [πλέον, τόν κύριο Philippe Hoffmann (Σ.τ.Μ.)], ἀριθμοῦσε τό 2001 πενήντα δύο διευθυντές σπουδῶν [directeurs d'étude] καί ὀκτώ ἐπίκουρους καθηγητές [maîtres de conférences].

Γιατί νά προχωρήσουμε κατ' αὐτόν τόν τρόπο, βαθμηδόν καί μέ μεσάζοντες; Διότι ὑπάρχουν ἀφενός κάπου σαράντα χιλιάδες καθηγητές ἱστορίας-γεωγραφίας (μέ πιστοποιητικό καταλληλότητας, διδακτική ἐπάρκεια*, PEGC, PLP2** κ.ο.κ.), ἑξήντα χιλιάδες φιλόλογοι, ἕξι χιλιάδες τῆς φιλοσοφίας, χωρίς νά ὑπολογίσουμε τούς χιλιάδες καθηγητές τῶν ξένων γλωσσῶν, τῶν καλλιτεχνικῶν κ.λπ., καί ἀφετέρου καμιά ἑκατοστή δυνητικοί ἐπιμορφωτές ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Αὐτά τά μεγέθη καί ἡ ἀσυμμετρία τους μᾶς ὑποχρεώνουν, ἐφόσον θέλουμε νά ἔχουν οἱ καθηγητές τῶν λυκείων καί τῶν γυμνασίων σταθερές ἀναφορές στή διάθεσή τους, νά προχωρήσουμε σταδιακά καί μεταβατικά.

Τό πρόγραμμα τριῶν ἡμερῶν αὐτοῦ τοῦ σεμιναρίου ἀνώτερων σπουδῶν, πού θά καλύπτει ὅλες τίς μεγάλες θρησκείες πού ὑπάρχουν στή Γαλλία (καθώς καί τό ζήτημα τῶν σεκτῶν) καί τοῦ ὁποίου τήν ἀνάπτυξη θά ἀναλάβει ὁ τομέας θρησκευτικῶν ἐπιστημῶν τῆς EPHE —στόν ὁποῖο διέπρεψαν κατά τό παρελθόν ὁ Σουλβαίν Λεβί

* Πρόκειται γιά τό CAPES καί τήν agrégation, πρβλ. σημ. σ. 34-35. (Σ.τ.Μ.)

** PEGC: Professeurs d'Enseignement Général de Collège, καθηγητές γενικῆς διδασκαλίας γυμνασίου· PLP2: Professeurs de Lycée Professionnel, καθηγητές ἐπαγγελματικοῦ λυκείου (δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης). (Σ.τ.Μ.)

(Sylvain Lévi), ο Μαρσέλ Μώσ (Marcel Mauss), ο Έτιέν Ζιλσόν (Étienne Gilson), ο Άλεξάντρ Κουαρέ (Alexandre Koyré), ο Λουί Μασσινιόν (Louis Massignon), ο Άλεξάντρ Κοζέβ (Alexandre Kojève), ο Ζώρζ Ντυμεζίλ (Georges Dumézil), ο Κλώντ Λεβί-Στρώς (Claude Lévi-Strauss) και άλλοι—, θά μοιραστεί ανάμεσα σε κύριες διαλέξεις και έργαστήρια. Οί διαλέξεις θά καταγραφούν και οί κασέτες τους θά τεθούν στη διάθεση τών Κέντρων Τεκμηρίωσης και Πληροφοριών (Centres de Documentation et d'Informations, CDI) τών ιδρυμάτων μέσω του Έθνικου Κέντρου Παιδαγωγικῆς Τεκμηρίωσης (Centre National de Documentation Pédagogique, CNDP). Ο διαδικτυακός τόπος του τελευταίου θά φροντίσει για τήν τήρηση τών σχετικῶν ἀρχείων.

Τό σεμινάριο αυτό θά μπορούσε νά διεξαχθεῖ στήν École Normale Supérieure (ENS) τῆς ὁδοῦ Οὐλμ, πύο συγκεκριμένα στόν ἀριθμό 29, στήν παλιά ταινιοθήκη, αἴθουσα Ζύλ Φερρύ. Ἡ ENS θά συνεισφέρει, σέ διανοητικό επίπεδο, τούς δικούς της ἐρευνητές και, σέ ὑλικοτεχνικό, τή διοικητική εὐθύνη τῆς διοργάνωσης. Στό πνεῦμα, ἔτσι, τῆς ἀποστολῆς πού τῆς ὄρισε ὁ ἐνθουσιώδης ἰδρυτής της Ζοζέφ Λακανάλ (Joseph Lacanal), θά παράσχει στόν Διαφωτισμό μιά δεξαμενή, διευθύνοντας ἀπό τήν πηγῆ της χίλια κανάλια διάδοσῆς τους.¹

¹ Ἐς θυμηθοῦμε τό παραστατικό ψήφισμα τῆς ἐπιτροπῆς δη-

7) Προκειμένου νά γίνει ἡ κατάρτιση πραγματικά διαρκῆς, τό θέμα κοσμικό κράτος/ ἱστορία τών θρησκείων θά περιληφθεῖ στό πιλοτικό Ἐθνικό Πρόγραμμα πού θά σταλεῖ στίς πρυτανεῖες, οἱ ὁποῖες μέ τή σειρά τους θά μπορέσουν νά τό συμπεριλάβουν στήν ἀτζέντα τους και νά τό προωθήσουν ἐν συνεχείᾳ στά πανεπιστήμια. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο θά προβλέπονταν στό ἐσωτερικό του περιφερειακοῦ σχεδίου κατάρτισης δράσεις ὑπό τήν εὐθύνη τών συμμετεχόντων στό ἔθνικό σεμινάριο, σέ συνεργασία μέ τά πανεπιστήμια και σέ βάση διεπιστημονική. Θερινά πανεπιστήμια θά ἔπαιρναν ἀκολούθως τή σκυτάλη, κατά τό μέτρο τών ἀπαιτήσεων.

8) Σέ αὐτή τήν προοπτική, θά μπορούσε νά ἐξεταστεῖ ἡ δυνατότητα νά ἀναλάβει ὁ τομέας θρησκευτικῶν ἐπιστημῶν τῆς ΕΡΗΕ ἐπικεφαλῆς του δικτύου, σέ συ-

μόσιας ἐκπαίδευσης τῆς Ἐθνοσυνέλευσης τῆς 9ης Μπρυμαίρ του ἔτους III: «Ὅταν θά ἔχουν ὀλοκληρωθεῖ στό Παρίσι αὐτά τά μαθήματα τῆς τέχνης τῆς διδασκαλίας τών ἀνθρώπινων γνώσεων, οἱ νέοι λόγιοι και φιλόσοφοι, πού θά ἔχουν λάβει αὐτές τίς σπουδαῖες διδαχές, θά σπεύσουν νά τίς ἐπαναλάβουν μέ τή σειρά τους σέ ὅλα τά μέρη τῆς Δημοκρατίας, ὅπου θά τούς καλοῦν παντοῦ θά ἀνοίξουν Ἀκαδημίες [Écoles normales]. Αὐτή ἡ πηγῆ φωτός, τόσο καθάρια, τόσο πλούσια, καθώς θά ξεκινᾷ ἀπό τά πρῶτα τέκνα τῆς Δημοκρατίας, σέ κάθε πεδίο, διαχεόμενῃ ἀπό δεξαμενή σέ δεξαμενή, θά ἐξαπλωθεῖ ἀπό τόπο σέ τόπο σέ ὅλη τή Γαλλία, χωρίς νά χάσει στήν πορεία της τίποτε ἀπό τήν καθαρότητά της».

νεργασία μέ τά καλύτερα από τά υπάρχοντα κέντρα μελετών στή Γαλλία (έρευνητικά έργαστήρια του CNRS,* πανεπιστήμια του Παρισιού και τών νομών), ώστε νά μπορέσει νά υπάρξει συντονισμένη ανταπόκριση στά αίτήματα αρχικής και διαρκούς κατάρτισης. Μπορούμε νά αναρωτηθούμε μήπως θά ἦταν εὐχῆς ἔργον νά διαθέταμε ἕνα Εὐρωπαϊκό Ἰνστιτούτο Ἐπιστημῶν τῶν Θρησκειῶν, ἀναγνωρίσιμο στή διεθνή σκηνή και μέ τόν 5ο τομέα ὡς ἐμπροσθοφυλακή¹ — μεταρρύθμιση πού θά ἔθετε τέλος στή σχετική του ἀφάνεια, στή διασπορά τῶν ἐγκαταστάσεών του στίς τέσσερις γωνιές του Παρισιού και σέ μιά ὀρισμένη ὑπολειμματική του ἐπιστημονικοῦ του δυναμικοῦ. Αὐτό τό ὁμοσπονδιακό Ἰνστιτούτο, στό πλαίσιο μιᾶς γενικῆς ἀνανέωσης τῆς EPHE, δέν θά ἐνίσχυε μόνο τά προγράμματα ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τῆς τελευταίας, ἀλλά θά ἦταν και σέ θέση νά προσφέρει στά IUFM ἐνισχύσεις ἀνάλογες μέ ἐκεῖνες πού τούς ἐξασφαλίζει ἤδη, στό ἀντικείμενο τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν, ἡ Πόλη τῶν Ἐπιστημῶν

* CNRS: Centre National de Recherches Scientifiques, τό Ἐθνικό Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν τῆς Γαλλίας. (Σ.τ.Μ.)

¹ Βλ. τήν ἔκθεση του Μωρίς Σάρτρ (Maurice Sartre), Ἰούλιος 2001, «L'École pratique des hautes études: ses missions et les conditions de leur exercice», ἡ ὁποία συνιστᾶ ἐνθέρμως τήν ἀναδιοργάνωση τῆς EPHE σέ νέες βάσεις.

και τῆς Βιομηχανίας* (ἐξ ἀποστάσεως διδασκαλία, τηλεδιασκέψεις, βιβλιογραφίες, φακέλους κ.λπ.).

Τό πλεονέκτημα μιᾶς τέτοιας προαγωγῆς εἶναι ὅτι ἔτσι θά διαθέταμε ἕνα ἀναγνωρισμένο ὀργανωτικό κέντρο, ἀνεξάρτητο ἀπό ἐκκλησιαστικές ἢ ἰδεολογικές ἐπιρροές, ἐγγύηση ἀντικειμενικότητας, ἰκανό συγχρόνως νά διανοίγεται σέ ποικίλες σχολές σκέψης και ἐπιστημονικούς κλάδους ὅσο και νά ἐπικυρώνει, ἂν τυχόν χρειαστεῖ, τή μία ἢ τήν ἄλλη ἐξωτερική συμβολή. Ἄν οἱ πόλοι ἐπιστημονικῆς ἀρτιότητος δέν εἶναι ὑποχρεωμένοι νά σέβονται, ἐν προκειμένῳ, τούς διαχωρισμούς ἰδιωτικοῦ/δημοσίου ἢ θρησκευτικοῦ/κοσμικοῦ, ἂν ἀκόμα ἦταν λάθος, κατά τήν ταπεινή μας γνώμη, νά στερηθούμε τή στήριξη του ἑνός ἢ του ἄλλου ἀρμόδιου φορέα (τῆς Βιβλικῆς και Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῆς Ἱερουσαλήμ, του Ἰνστιτούτου Κατάρτισης γιά τή Μελέτη και τή Διδασκαλία τῶν Θρησκειῶν [Institut de Formation pour l'Étude et l'Enseignement des Religions, IFER] τῆς Ντι-

* Ἡ πρωτοποριακή Cité des Sciences et de l'Industrie εἶναι ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα, ἐντυπωσιακότερα και πιό πολυσύχναστα μουσεῖα ἐπιστημῶν στον κόσμο, καθώς κι ἕνας τεράστιος κόμβος ἐκδηλώσεων και ἐφαρμογῶν πολυμέσων γιά ὅτιδήποτε σχετίζεται μέ τίς θετικές ἐπιστήμες. Βρίσκεται στό πάρκο La Villette, στό βορειοανατολικό Παρίσι. (Σ.τ.Μ.)

ζόν, σχολῶν θεολογίας κ.ο.κ.) τότε γίνεται ακόμα πιό απαραίτητη ἡ ὑπαρξή ενός ἀμιγῶς πανεπιστημιακοῦ θεσμοῦ, ὁ ὁποῖος θά εἶναι σέ θέση νά ἀξιολογεῖ καί νά ἐπιλέγει ὅλες αὐτές τίς δυνατές συμβολές στό ἔργο τῆς κοινῆς κατάρτισης, μέ κριτήρια ἀκραιφνῶς ἐπιστημονικά καί γνωστικά. Αὐτή ἡ ἀλλαγὴ εἰκόνας, κλίμακας καί διοικητικοῦ καθεστῶτος, μάρτυρας ξεκάθαρης βούλησης, θά εἶχε νόημα μόνον ἐφόσον κατόρθωνε, σέ σύντομο χρονικό διάστημα, νά συγκεντρώσει βιβλιοθήκη, διοίκηση καί αἴθουσες διδασκαλίας σέ μία κοινή διεύθυνση, καί αὐτό προκειμένου νά ἐξασφαλίσει ἐνιαία παρουσία, ἀντάξια μιᾶς ἀποστολῆς ἐθνικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ὡς προεικόνιση τοῦ ἐγχειρήματος, θά μπορούσε νά συσταθεῖ μιᾶ ἐρευνητική μονάδα μέ ἀντικείμενο τήν «ἐκπαίδευση-κοινωνία-θρησκεία», ἡ ὁποία θά συνδέεται ἄμεσα μέ τή Διεύθυνση Ἀνωτάτης Ἐκπαίδευσης (Direction d'Enseignement Supérieur, DES) καί τή Διεύθυνση Σχολικῆς Ἐκπαίδευσης καί θά ἀποτελεῖται ἀπό διδάσκοντες-ἐρευνητές.

9) Τό Ἰνστιτούτο θά ἔχει ὡς ἀποστολή, μεταξύ ἄλλων, τήν ἀνάπτυξη κατάλληλων παιδαγωγικῶν ἐφαρμογῶν (ἔγγραφων ἢ σέ CD-Rom) καθῶς καί τή συμβολή σέ μιᾶ καλύτερη ἀξιολόγηση τῶν ἐκδόσεων πού ὑπάρχουν ἤδη στή σχολική ἀγορά. Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, θά ἦταν κρίμα ἂν ἔμενε νεκρό γράμμα ἡ ἐκθεση τοῦ Ντο-

μινίκ Μπόρν (Dominique Borne) γιά τό «σχολικό ἐγχειρίδιο». Ὡς πρὸς τό τελευταῖο, θά ἔπρεπε νά εἶναι δυνατή ἡ γνωμοδότηση, καθόσον κρίνεται ἀναγκαῖο, τῶν ἐκπροσώπων τῶν θρησκείων πού ὑφίστανται στή Γαλλία καθῶς καί ἄλλων σχολῶν σκέψης.

10) Ὁ ὑπουργός, ἀπό τήν πλευρά του, θά μπορούσε νά ζητήσῃ ἀπό τό Ἐθνικό Συμβούλιο τῶν προγραμμάτων τή σύσταση μιᾶς ὁμάδας εἰδικῶν ἀπό ποικίλους ἐπιστημονικούς κλάδους (ἱστορικῶν τῆς τέχνης, ἱστορικῶν, φιλολόγων, φιλοσόφων, καθηγητῶν ξένων γλωσσῶν, εἰκαστικῶν καί μουσικῆς), μέ στόχο τήν παραγωγή ἐνός συνόλου φακέλων καί παιδαγωγικῶν ἐφαρμογῶν προοριζόμενων γιά τοὺς μαθητές. Ἡ Γενική Ἐπιθεώρηση θά πρέπει προφανῶς νά συνεργαστεῖ ἐν προκειμένῳ. Τό ὅλο σχέδιο ἀφορᾷ τή γενική διευκόλυνση τῆς προσπέλασης τῆς θρησκείας μέσω τῶν καλλιτεχνικῶν καί πολιτισμικῶν ἐκδηλώσεων της.

11) Θά ἔπρεπε νά ἐπεκτείνουμε τόν κοινό βασικό κορμό τῶν προτεινόμενων καταρτίσεων ὥστε νά συμπεριλάβῃ τό προσωπικό τῶν σχολείων καί ἰδιαίτερα τοὺς διοικητικούς καί σχολικούς διευθυντές, οἱ ὁποῖοι ἀντιμετωπίζουν καθημερινά στήν πράξη ὅλα τά ζητήματα τῆς ἐπικαιρότητας (τήν ἄρνηση παρακολούθησης τοῦ μαθήματος τῆς βιολογίας ἢ τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς, τή ματιλά, τίς μεικτές τάξεις), καθῶς εἶναι οἱ πρῶτοι πού ὑπο-

χρεοῦνται νά συζητήσουν μέ ἐκεῖνες τίς μειονοτικές ομάδες πού ἐπικαλοῦνται ὑποτιθέμενες θρησκευτικές γνώσεις, προκειμένου νά ἐπιτύχουν τροποποίηση τῶν ἐσωτερικῶν κανονισμῶν. Ἡ «φιλοσοφία τοῦ κοσμικοῦ κράτους καί ἡ διδασκαλία τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου», μέ ἀφετηρία τή μελέτη κατάλληλα προσαρμοσμένων περιπτώσεων, συνιστᾷ ἕνα περαιτέρω στοιχεῖο πού πρέπει νά ἐνσωματωθεῖ ἐξίσου στά προγράμματα κατάρτισης τῶν κατά τόπους ἐπιθεωρητῶν (ἕξι ὥρες τουλάχιστον), ὑπό τήν εὐθύνη τῆς DPATE (Direction des Personnels Administratifs, Techniques et d'Encadrement, Διεύθυνση Διοικητικοῦ Προσωπικοῦ, Τεχνολογικῶν Ἐγκαταστάσεων καί Σχολικῶν Κτιρίων). Τό αὐτό ἰσχύει γιά τίς EAVS (Equipes Académiques de la Vie Scolaire, Περιφερειακές Ὁμάδες γιά τή Σχολική Ζωή) πού ἐπιφορτίζονται μέ τήν κατάρτιση τῶν διοικητικῶν διευθυντῶν.

12) Ἡ γνωμοδότηση τῆς Ἐπιτροπῆς Προβληματισμοῦ καί Προτάσεων γιά τό Οὐδετερόθρησκο Σχολεῖο, πού θέσπισε πρόσφατα ὁ ὑπουργός, θά μπορούσε νά ζητηθεῖ παράλληλα μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς νέας διδακτικῆς ἐνότητας στά IUFM, κατά προτεραιότητα. Θά ἔπρεπε ἐπίσης νά συνδεθεῖ ἡ ἐν λόγω ἐπιτροπή μέ τήν προετοιμασία τοῦ ἐτήσιου ἐθνικοῦ σεμιναρίου πού θά ὀργανώσει τό Εὐρωπαϊκό Ἰνστιτούτο Ἐπιστημῶν τῶν Θρησκειῶν.

Ἀνακεφαλαιώνουμε. Οἱ προτάσεις αὐτές, σκοπίμως πραγματιστικές καί ταπεινές, εἶναι ἄχρηστες δίχως τήν ἀμοιβαία συνάρθρωσή τους. Κάποιοι θά τίς κρίνουν ὑπερβολικά περιορισμένες. Ἄν ἐξετάσουμε τό πράγμα ἀπό πιό κοντά, ἡ ἄρνηση νά θεσπίσουμε ἕνα ξεχωριστό μάθημα μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ, παρά τά φαινόμενα, διανοητικό πλεονέκτημα, καθῶς τό θρησκευτικό φαινόμενο διαπερνᾷ περισσότερο ἀπό ἕνα πεδία μελέτης καί ἀνθρώπινες δραστηριότητες. Ἀπό τήν ἄλλη, πάλι, μπορεῖ νά συνιστᾷ παιδαγωγικό κίνδυνο, τόν κίνδυνο τοῦ διασκορπισμοῦ καί τῆς ἐλαφρότητας. Χρειάζεται ἐπομένως νά προχωρήσουμε, στήν παροῦσα συγκυρία, μεταξύ τῶν συμπληγάδων τοῦ ὑπερβολικοῦ καί τοῦ ἐλάχιστου. Ἡ ταυτόχρονη ἐφαρμογή τῶν παραπάνω ποικίλων προτάσεων προκύπτει, ἐν προκειμένῳ, ἀπό μιά ἰσοροπημένη φιλοδοξία: νά φθάσουμε, μέσα καί ἔξω ἀπό τόν σχολικό περίβολο, στήν «κρίσιμη μάζα».*

* Τελικά, τό Εὐρωπαϊκό Ἰνστιτούτο Θρησκευτικῶν Ἐπιστημῶν ἰδρύθηκε λίγους μόλις μῆνες μετά τήν πρότασή του, μέ τήν ὑπουργική ἀπόφαση τῆς 26ης Ἰουνίου 2002 πού υπέγραψε ὁ ὑπουργός Νεολαίας, Ἐθνικῆς Παιδείας καί Ἐρευνας τῆς νέας κυβέρνησης συνασπισμοῦ τῆς δεξιᾶς Λύκ Φερρύ (Luc Ferry). (Σ.τ.Μ.)